Игор Лазаренко, Елина Мирчева, Радостина Енчева,
Даниела Стоянова, Николай Шаранков

ХРАМЪТ НА ПОНТИЙСКАТА МАЙКА НА БОГОВЕТЕ В ДИОНИСОПОЛИС

издателство СЛАВЕНА

Игор Лазаренко, Елина Мирчева, Радостина Енчева,
Даниела Стоянова, Николай Шаранков

ХРАМЪТ НА ПОНТИЙСКАТА МАЙКА НА БОГОВЕТЕ В ДИОНИСОПОЛИС

издателство СЛАВЕНА
Варна
2013 г.

© Игор Лазаренко, Елина Мирчева, Радостина Енчева,
Даниела Стоянова, Николай Шаранков, автори, 2013
© Румяна Костадинова, Елина Мирчева, фотографи
© Иван Саров, чертежи
© Издателство „Славена“, 2013
ISBN 978-954-579-988-4

Археологическото проучване на храма на Понтийската Майка на боговете в античния Дионисополис е проведено през 2007 – 2008 г. Едновременно с разкриването на останките от храма са реставрирани и консервирани част от намерените скулптурни и епиграфски паметници. Тези дейности, както и издаването на настоящата книга, са финансирани от ОБЩИНА БАЛЧИК.

Проектът „Консервация, реставрация и експониране на каменните паметници от архитектурата и декорацията на храма на Понтийската Майка на боговете в гръцката колония Дионисополис“ е реализиран през 2012 – 2013 г. от ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – БАЛЧИК, в сътрудничество и посредством финансиране от АМЕРИКАНСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР – СОФИЯ, с щедрата подкрепа на ФОНДАЦИЯ „АМЕРИКА ЗА БЪЛГАРИЯ“.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. **Увод** – Игор Лазаренко, Елина Мирчева, Радостина Енчева 7

II. **Архитектура** 11

II.1. Описание на архитектурните останки от храма на Понтийската Майка на боговете – Елина Мирчева, Даниела Стоянова 11

II.2. Хронология и паралели – Даниела Стоянова 22

III. **Интериор** – Елина Мирчева, Радостина Енчева 29

IV. **Скулптура и релеф** – Елина Мирчева 34

V. **Надписи** – Николай Шаранков 47

V.1. Име на богинята 47

V.2. Празници и ритуали 50

V.3. Посвещения 52

V.4. Култови сдружения 55

V.5. Посвещения на други божества 59

V.6. Почетни декрети 60

VI. **Монети и предмети** – Игор Лазаренко 65

VI.1. Монети 65

VI.2. Предмети 66

VII. **Заключение** – Игор Лазаренко, Елина Мирчева, Радостина Енчева 71

VIII. **Речник** 72

VIII.1. Митологични персонажи 72

VIII.2. Длъжности, дрехи, съдове, мерни и монетни единици и термини 73

VIII.3. Термини и понятия от класическата архитектура и декорация 75

IX. **Литература** 81

Крайбрежният квартал в Балчик, където е разкрит храмът на Понтийската Майка на боговете.

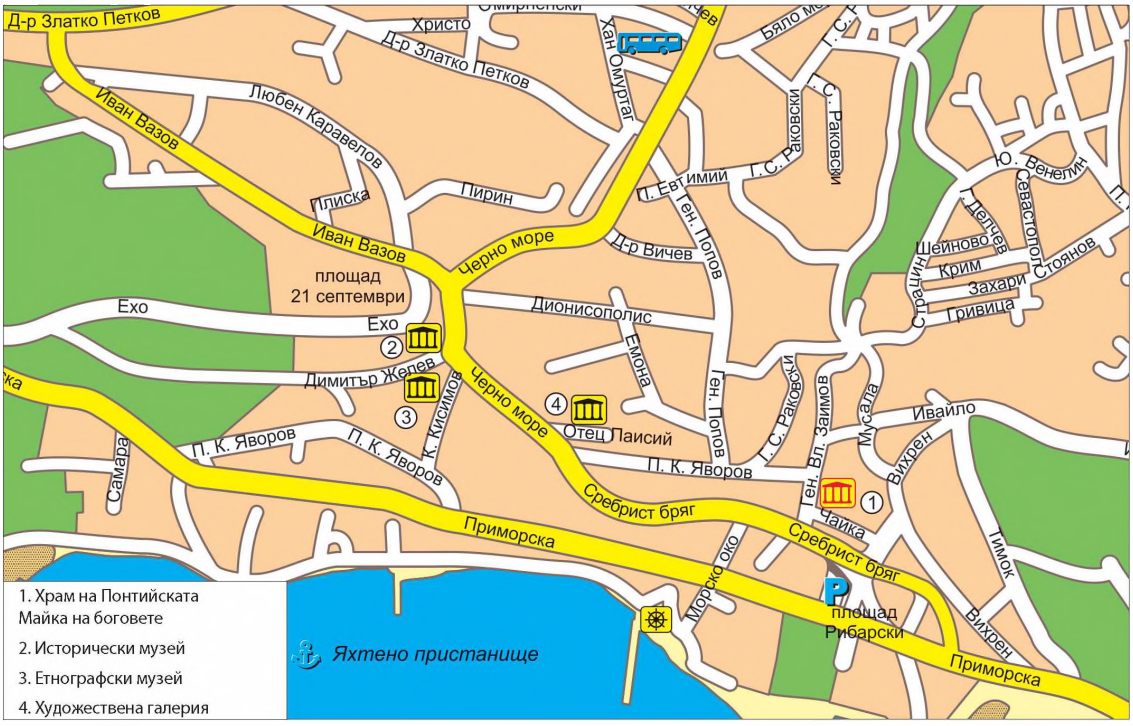

Карта на Балчик с местоположението на храма на Понтийската Майка на боговете, историческия музей, етнографския музей и художествената галерия.

I. УВОД

Под старата част на днешния български черноморски град Балчик се намират руините на голям античен град[1]. Писмените сведения за него са малко[2], но разкритите при археологически разкопки и изкопни работи обществени сгради, крепостни съоръжения[3], гробници с богат погребален инвентар[4], множество епиграфски паметници[5] и разнообразни градски монети, сечени в продължение на повече от пет века[6], свидетелстват за просперираща селище с градско самоуправление, което е било обитавано от елини, траки и скити. Градът вероятно е възникнал през VI в. пр. Хр. на северния бряг на удобен морски залив. Според старите автори, той първоначално се наричал Круни (Κρουνοί), но по-късно бил преименуван на Дионисополис (Διονυσόπολις). Поводът за промяната на името станала една статуя на бог Дионис, която морето изхвърлило на брега пред града[7]. Допуска се, че причината може да се корени и в религиозните вярвания на траките кробизи, които живеели в близката му околност[8].

През I в. сл. Хр. Дионисополис попаднал в границите на римската провинция Долна Мизия (Moesia Inferior)[9], а от края на III в. сл. Хр. бил един от главните градове в провинция Скития (*Scythia*)[10]. Участвал в религиозния съюз на черноморските полиси в провинция Долна Мизия, известен като Западнопонтийски койнон[11].

Дионисополис е разрушен и изоставен от жителите му след страшно природно бедствие, което станало в средата на VI в. сл. Хр. Според Теофан Изповедник през 544/545 г. морето се надигнало и

---

[1] **Damyanov 2007**, pp. 1 – 36.

[2] ***IGBulg* I²**, pp. 49 – 51.

[3] **Димитров, М. 1973**, с. 183 – 185; **Димитров, М. 1990**, с. 25 – 48; **Торбатов 2002**, с. 261 – 263.

[4] **Шкорпил, К. и Х. 1912**, с. 52 – 64.

[5] ***IGBulg* I²**, Nos. 13 – 34; ***IGBulg* V**, Nos. 5005 – 5012; **Велков 1990**, с. 1 – 5.

[6] **Pick 1898**, S. 125 – 138; **Canarache 1957**, pp. 61 – 76; **Draganov 1997**, pp. 370 – 377; **Draganov 2000**, pp. 275 – 279; **Жеков 2003**.

[7] ***Ps.-Scymn.*** *Perieg.*, 751 – 757.

[8] **Шопова 1998**, с. 34 – 36.

[9] ***Ptolem.*** Geog., III, 10, 3.

[10] ***Amm. Marc.*** *Rer. gest.*, XXVII, 4, 12.

[11] **Михайлов 1980**, с. 21 – 46.

навлязло на четири мили навътре в сушата при Одесос (днес Варна), Дионисополис и Афродизион (античен град на морския бряг, на 14 км северно от Балчик)[12]. Огромната приливна вълна вероятно била предизвикана от земетресение с епицентър в морето. Изглежда, че тогава върху античния град се свлякла земна маса от околните височини, защото останките му днес се откриват под дебел пласт от глинеста пръст, в който няма следи от обитаване през периода VII – XV в. сл. Хр.

Повторното заселване на крайбрежието, където са се намирали пристанището и централната част на Дионисополис, станало през XVI в. сл. Хр. От тогава до днес неговият топографски наследник носи името Балчик.

През последните години в почти всички български черноморски градове се извършва интензивно строителство на нови многоетажни сгради. Техните основи стигат до античните пластове и често пъти при изкопни работи на голяма площ се правят неочаквани открития.

През април 2007 г. в крайбрежния район на Балчик, на ъгъла на улиците „Ген. Владимир Заимов" и „Чайка", багер попада на антична сграда. При последвалите разкопки са разкрити останките от храма на Понтийската Майка на боговете[13].

Храмът бил разположен на около 250 м от морето, на източния бряг на несъществуваща днес малка река, чието корито сега е част от канал за отпадни води. На север и на североизток от храма се издигат ниски хълмове. При изкопни работи по техните склонове са били откривани следи от сгради, фрагменти от амфори и битови съдове, монети от класическата и елинистическата епоха. Недалеч от античния храм се намира друга култова сграда – единствената действаща в момента джамия, която е построена през XVII или XVIII в. сл. Хр.

От самото начало на разкопките прави впечатление, че стените на храма са запазени на една и съща височина, а фрагментите от различни предмети се откриват странно разпръснати в античния пласт. В пронаоса и наоса те са в непокътната плътна глинеста пръст, примесена с парчета от керемиди, въглени, мидени черупки и морски камъчета, но са на голямо разстояние един от друг и на различна височина спрямо пода на сградата. При огледа на профилите на целия

[12] ***Theophan Conf.*** *Chron.* 224. 29 – 33.

[13] **Лазаренко, Мирчева, Енчева, Шаранков 2008**, с. 297 – 300; **Лазаренко, Мирчева, Енчева, Шаранков 2009**, с. 317 – 320; **Лазаренко, Мирчева, Енчева, Шаранков 2011**, с. 7 – 20; **Лазаренко, Мирчева, Енчева 2008**, с. 44 – 46; **Лазаренко, Мирчева, Енчева 2008**, с. 344 – 349. Настоящият текст е допълнен и преработен вариант на английския текст у **Lazarenko, Mircheva, Encheva, Sharankov 2010**, pp. 13 – 62.

изкоп се установи, че на едно и също ниво има пластове с характеристики на свлачищни и морски отлагания. След съпоставка на пластовете вътре и извън храма стана ясно, че той е бил опожарен, съборен и разграден до запазената днес височина още в античността. Всичко това е станало, преди да бъде залят от морска вълна и запълнен с жълто-бяла глинеста пръст в резултат от природен катаклизъм. Глинестата пръст е образувала плътен насип около и над останките му.

Тези наблюдения се потвърдиха при разчистването на външното лице на северната стена. Тя е със запазена височина 2,40 м. Изградена е от добре обработени квадри и очевидно се е издигала над околния терен, а не е била вкопана в античния пласт. На различна дълбочина в хода на проучването са открити фрагменти от елинистическа керамика, амфорни печати и елинистически монети. Предполагаме, че те са попаднали тук заедно с пръстта от околните хълмове. Част от Дионисополис е била разположена по възвишенията на североизток от храма и при свличане на земна маса от тях към дерето или към морето в нея неминуемо ще има материали от елинистическата епоха.

Освен керамични фрагменти, които най-вероятно са довлечени със засипалата храма земна маса, в наоса са намерени керамични фрагменти със загладена повърхност. Такова заглаждане те могат да получат само ако са били в морето, близо до брега, където са въргаляни по дъното от вълните и от прилива и отлива. Попадането им в храма вероятно е станало заедно с мидените черупки, морските камъчета и пясъка. Тези керамични фрагменти също подсказват, че голяма морска вълна в някакъв момент е заляла разрушената сграда.

Обр. 1. План на храма на Понтийската Майка на боговете в Дионисополис

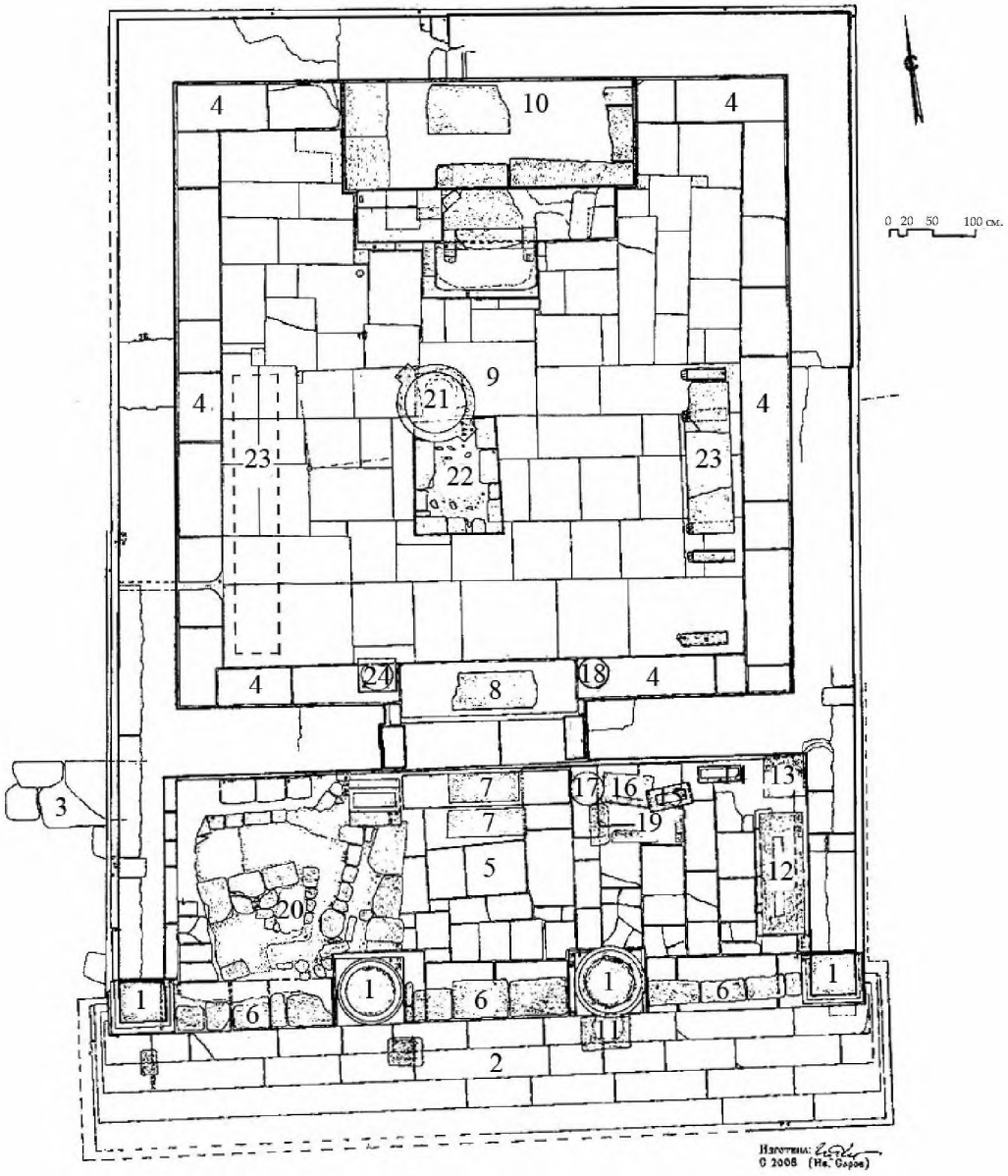

Легенда:

1. Бази
2. Стълбище
3. Основи на вероятна по-стара сграда
4. Тойхобат в наоса
5. Пронаос
6. Праг от един ред камъни
7. Стъпала в пронаоса
8. Стъпало върху тойхобата в наоса
9. Наос
10. Едикула
11. Варовиков блок с издълбано легло за крак на купел
12–15. Поставки за надписи
16–18. Поставки за статуи
19. Маса в пронаоса
20. Есхара
21. Лутерион
22. Жертвеник
23. Пейки в наоса
24. Поставка за надпис

II. АРХИТЕКТУРА

II.1. Описание на архитектурните останки от храма на Понтийската Майка на боговете

Разкритият храм е с правоъгълен план. Ориентиран е по оста север – юг. Състои се от пронаос и наос с вход от юг. Фасадата е обърната към морския бряг (*обр. 1*). Тя е решена с две колони в анти, в йонийски ордер (*обр. 1.1*). Всички каменни плочи и блокове, използвани за зидарията и за изработването на архитектурните детайли, са от местен варовик (мушелкалк).

Външната дължина на северната стена е 8,60 м, а на южната фасада е 8,70 м. Има леко отклонение на западната стена, заради което се получава тази разлика в размера. Източната и западната стена са дълги по 11,47 м[14]. Пред фасадата има стълбище с четири стъпала и праг (*обр. 1.2; обр. 4 – 5*). Върху прага стъпват базите на йонийските колони. Стъпалата са оформени от добре обработени блокове, под които има плътен каменен градеж. Той е осигурил стабилност както на стъпалата, така и на колонадата. Под най-долното стъпало от също така добре обработени блокове е изграден най-горният ред от основите. Стълбището е с ширина 9,30 м. Разстоянието от най-ниската точка при първото стъпало до най-горната точка на стилобата е 1,45 м.

Никъде в участъците около храма, където е достигната неговата основа, не е засечено ходово ниво или настилка. Покрай западния зид са зачистени няколко големи камъка, които са наредени перпендикулярно на стената и са застъпени от нея (*обр. 1.3*). Възможно е това да са останки от настилка, но не е изключено на мястото на разкрития храм да е имало друга, по-стара култова постройка и тези камъни да са част от нейните основи.

Храмът е бил изграден върху вкопани в околния терен основи от необработени камъни (*обр. 2 – 3*). Върху тях е бил издигнат стереобат с правоъгълна форма и височина 1,56 м в северния край и 1,57 м в южния край. Изглежда още в античността теренът е бил с малък наклон на юг, а храмът е бил леко вкопан откъм север. Северната фасада на стереобата е по-ниска от западната и е компенсирана с по-висока основа от необработен камък. Подът в пронаоса и наоса е покрит с плътно наредени каменни плочи с различни размери, фиксирани на

[14] Измерена е дължината само на източната стена, тъй като по-голямата част от западната стена не е разкрита.

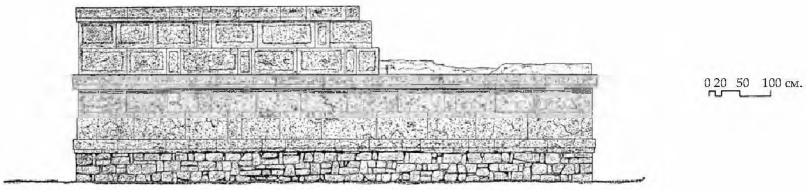

Обр. 2. Северната фасада на храма

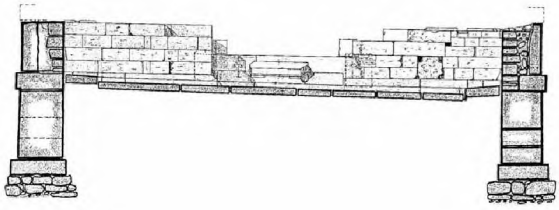

Обр. 3. Напречен разрез на храма с изглед към вътрешното лице на зида, разделящ наоса от пронаоса

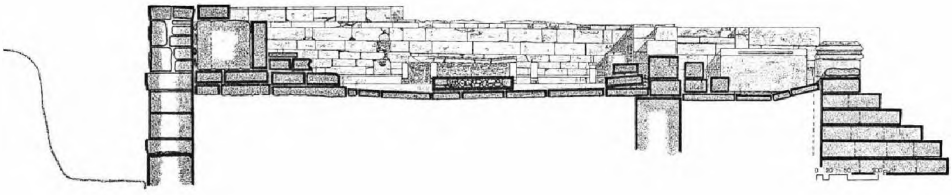

Обр. 4. Вътрешното лице на източната стена на храма

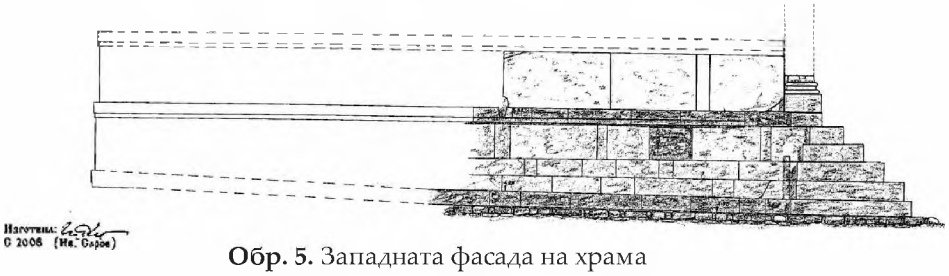

Обр. 5. Западната фасада на храма

места с оловна заливка[15]. Каменната настилка в пронаоса е с наклон от юг на север, чрез който се компенсира разликата от горния край на последното стъпало и нивото на настилката към входа на наоса. Покрай четирите стени на наоса подът завършва с по-високо поставени плочи – тойхобат, който не е застъпен от стените. Тойхобатът е с ширина 0,50 м (*обр. 1.4*). В западната стена е оформен улей за оттичане на вода (*обр. 6*). В пронаоса няма тойхобат.

[15] Фиксирането на плочите с олово е проверено с детектор за метал.

Стените са от обработени каменни блокове с различни размери. Зидарията е двулицева псевдоизодомна (*opus pseudisodomum*), оформена от два реда блокове. Външното лице на наоса и пронаоса е изградено с последователното полагане на два високи с един нисък ред. Във високите редове са подреждани блокове с тесни и широки лица, като по този начин е постигнат допълнителен декоративен ефект. Квадрите от високите редове са с по-малка дебелина, докато тези от ниските редове са с по-голяма дебелина и излизат напред от линията на стената. Вътрешното лице на стените е изградено от малки блокчета с различни размери, като не винаги е спазвана строга последователност в редовете. Където е имало захващане на блоковете, са използвани железни скоби, залети с олово. Стените са с дебелина 0,72 – 0,75 м, като при издаващите се навън ниски редове тя достига до 0,80 м. Западната и източната стена на пронаоса са дебели по 0,68 см.

Обр. 6. Улей за оттичане на вода в тойхобата покрай западната стена на наоса

Блоковете на северната стена между първия и втория нисък ред са с по-грубо обработени равни лица, докато тези между втория и третия нисък ред са рустицирани (*обр. 2*; *обр. 7*). Вероятно същата обработка са имали и блоковете от външните лица по цялата височина на стените.

Обр. 7. Северната фасада на храма

Край източната стена във вътрешността на наоса са намерени парчета от мазилка, покрити с бяла и кафяво-червена боя. Това дава основание да се приеме, че ако не първоначално, то в определен етап от функционирането на храма вътрешните му стени са били измазани.

На различни места в храма са открити фрагменти от мраморни облицовъчни плочи със следи от хоросан върху задната страна. Те вероятно са от подновена през римската епоха стенна декорация.

В пронаоса на място са разкрити базите на антите и на йонийските колони (*обр. 1.1*). Профилът на базите на антите включва плинта, торус, скоция, *листел*, торус, *листел* и апофиза (*обр. 8а, б*), а този

Обр. 8а

Обр. 9а

Обр. 10а

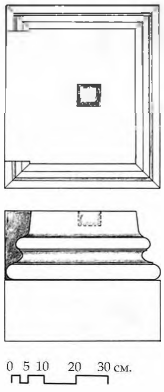

Обр. 8б

Обр. 8. Базата на източната анта: а) снимка; б) изглед и поглед отгоре

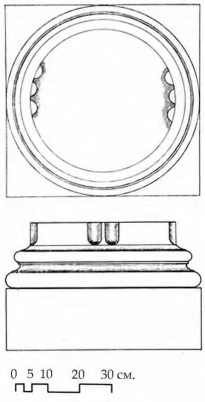

Обр. 9б

Обр. 9. Базата на западната колона: а) снимка; б) изглед и поглед отгоре

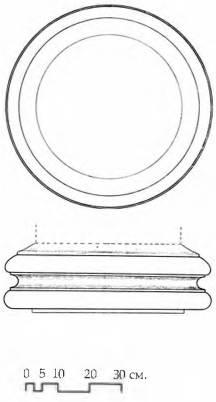

Обр. 10б

Обр. 10. Базата на източната колона: а) снимка; б) изглед и поглед отгоре

на колоните – плинта, торус, *листел*, скоция, *листел*, торус, *листел* и апофиза (*обр. 9а, б*). Броят на канелюрите, оформени по характерния за йонийските колони маниер, е 24.

Плинтите са изпълнени отделно от останалата част от базите. Базата на източната колона над плинтата е с по-различен профил (*обр. 10а, б*). Върху плинтата следва торус, *листел*, скоция, *листел* и

пресечено конична част, която осъществява прехода към долната основа от ствола на колоната. Самият ствол е гладък, без канелюри. Варовикът, от който е изработена базата, е с различна структура от този на основно използвания за храма. Различният профил и материал показват, че в някакъв по-късен етап от функционирането на храма, през римската епоха, оригиналната база, а вероятно и колона, са били подменени.

По оригиналната западна база може да се възстанови долният диаметър на колоните – 0,55 м. Това дава възможност да се реконструира тяхната височина – около 4,40 м (7 – 8 пъти х 0,55 м). Не са намерени барабани от ствола на колоните, фрагменти от редовите йонийски капители и от антовите капители.

Над йонийските колони е бил разположен антаблеман, който най-вероятно е обикалял четирите стени на храма. Блоковете с букрании и тези с дентили са намерени паднали в наоса. Размерите им предполагат, че са от страничните стени, а не от южната фасада на храма.

Епистилът и единият фриз са изпълнени заедно (*обр. 11 – 13*), както и дентилите и корнизът. От първите са запазени 6 блока, а от вторите 5 блока. Общата височина на блоковете с изрязан епистил и фриз е 0,51 – 0,52 м, а на тези с дентилите и корниза 0,24 – 0,26 м. Общата височина на антаблемана се получава 0,75 – 0,78 м. Трите фасции от епистила са с намаляваща от горе надолу височина. Епистилът е увенчан с профил от листел, оволо и фасция. Следва фризът от букрании, свързани с гирлянди, който също завършва с оволо про-

Обр. 11а

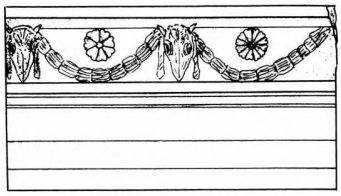

Обр. 11б

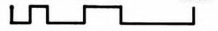

Обр. 12

Обр. 13

Обр. 11 – 13. Блокове от антаблемана с епистил и фриз с букрании и гирлянди

фил и фасция. Букраниите са с издължени пропорции, подчертана носна кост, удебелени очни отвори, разположени странично. Рогата са насочени напред и нагоре. При отделните блокове има различия в схемата на оформяне на букраниите. В единия случай върху рогата е оформен пискюл във форма на издължено листо, без да са маркирани ресни. Зрънчестата лента е скулптирана само покрай двата рога. Спуска се встрани и завършва с плътен пискюл (*обр. 11а, б; обр. 12*). В другия случай зрънчестата лента минава и върху челото, непосредствено под рогата (*обр. 13*). Интересно е решението на лавровите гирлянди с превръзка в основата, която е маркирана по различен начин. При една част от блоковете гирляндата е леко над рогата на букраниите, а при други свършва странично, ограничена от завършващия профил на фриза. Всяка половина от гирляндата е съставена от пет снопчета остри лаврови листа. В полето над гирляндите са оформени розети с различен брой листа и фиали. Отделните блокове са с различна степен на завършеност.

Следвайки модните тенденции, архитектът на храма на Понтийската Майка на боговете съчетава гладък фриз, характерен за континенталния йонийски ордер, и дентили, характерни за малоазийския йонийски ордер. Софитът на гейсона е с оволо профил, както и неговият венец, който завършва с увенчаваща фасция. Над тях следва сима с кавето профил (*обр. 14 – 15*).

Обр. 14

Обр. 15

Обр. 14 – 15. Блокове от антаблемана с дентили и корниз

Храмът е имал двускатен покрив, покрит с плоски керемиди от коринтски тип и покриващи керемиди от лаконски тип. Коринтските плоски и лаконските покриващи керемиди образуват смесена покривна система. В наоса са намерени коринтски тип плоски керемиди от четири серии. Върху един фрагмент от плоска керемида има и монограмен печат (*обр. 16*). Той, заедно с една част от лаконския тип покриващи керемиди са от т. нар. серия „Хераклея“. Тези керемиди би трябвало да са използвани при първоначалното покриване на

сградата[16]. Оттогава е и една керемида, намерена до източната стена на пронаоса, която има печат с надпис ΜΟΣΧΟ (*обр. 17*).

Обр. 16. Фрагмент от плоска керемида с монограмен печат

Обр. 17. Фрагмент от плоска керемида с печат с надпис ΜΟΣΧΟ

Продукцията на фабриканта или магистрата с това име е много разпространена по Северозападното[17] и Западното Черноморие[18]. Приема се, че керемидите са произвеждани през последната четвърт на IV в. пр. Хр. в Олбия, но скорошни археометрични изследвания допускат възможността да са правени и в района на Месамбрия[19]. Тази керемида е най-ранният материал от завършващия етап на строежа на храма. Тя обаче не може да датира самото му изграждане.

В по-късно време (I – III в. сл. Хр.) са извършени поправки на покрива с коринтски плоски керемиди от жълтеникава глина и порьозно тесто, чиито странични ръбове са скосени в горния край. Покритието им е било с лаконски покриващи керемиди от същата серия.

Освен споменатите две хронологически групи керемиди са намерени и лаконски плоски керемиди, които са свързани с по-късна поправка на покрива, вероятно през IV в. сл. Хр.

Пронаосът на храма е с правоъгълна форма и вътрешни размери 7,30 x 2,50 м (*обр. 1.5*). На изток и запад е затворен с антите, на север – със стената, която го разделя от наоса, а на юг е отворен. Много по-късно

---

[16] За термина серия „Хераклея" и нейното разпространение вж. **Стоянова под печат**; **Стоянова 2008а**, с. 224 – 225, 244, бел. 50; **Kovachev, Stoyanov, Stanimirova, Stoyanova, Lozanov, Mladenov 2011**, pp. 206, 208; **Стоянова, Лозанов 2011**, с. 238; **Stoyanova 2010 (2012)**, pp. 452, 460 – 461.

[17] **Брашинский 1964**, с. 308, № 58 – 59; **Виноградов 1995**, с. 32 – 33, бел. 223.

[18] **Ognenova-Marinova 1980**, pp. 14, 138 – 141, 152, fig. 10, 54 – 59.

[19] **Kovachev, Stoyanov, Stanimirova, Stoyanova, Lozanov, Mladenov 2011**, pp. 206, 208, 219; **Стоянова, Лозанов 2011**, с. 237 – 238; **Stoyanova 2010 (2012)**, pp. 452, 460 – 461. За комплекси, където е употребена продукцията на Мосхос, вж. и **Кацарова, Стоянова 2009**, с. 186 – 210; **Миков, Стоянова 2010**, с. 232 – 240.

Обр. 18. Праг от един ред блокове между антите и базите за колони

между базите на антите и колоните е оформен праг от един ред блокове с различни размери и по-груба обработка (*обр. 1.6; обр. 18*). Централно на стената към наоса е разположен входът с ширина 1,80 м. Той е с каменен праг, висок 0,60 м, и профилирани немонолитни страници. На място са запазени само първите блокове, изграждащи двете страници. Профилът на страниците на йонийската рамка включва една фасция с голяма височина, вместо обичайните три, кима реверса профил и тънка завършваща фасция. Разликата в нивото на прага, пронаоса и наоса е компенсирана с две стъпала върху настилката в пронаоса (*обр. 1.7; обр. 19*) и с едно стъпало върху тойхобата в наоса (*обр. 1.8*).

Обр. 19. Стъпала в пронаоса

Наосът на храма има квадратен план с вътрешни размери 7,10 х 7,10 м и вход от юг (*обр. 1.9*). Пред северната стена, точно срещу входа, е била разположена едикула, в която е стояла храмовата статуя (*обр. 1.10; обр. 4; обр. 20*). От едикулата *in situ* е запазен подиумът (без западната му част) с размери: 3,32 м дължина, 1,25 м ширина и 1,32 м височина. Основите на подиума са изградени от два реда ниски блокове, над които следват високи плочи и завършващ ред отново от ниски блокове. С тази техника на градеж са оформени две странични и една фасадна стена. За задна стена е служило вътрешното лице на северната стена на наоса. Пълнежът между стените на подиума е от различни по размер камъни.

В началото подиумът е имал две стъпала, разположени централно. Първото стъпало е дълго 1,15 м и високо 0,22 м. Второто стъпало частично застъпва първото. То е украсено с пластично оформени лъвски лапи, от които е запазена само едната. Дълго е 1,00 м и високо 0,46 м. По-късно по линията на това стъпало е направено симетрично разширение с по 0,97 м от всяка страна, като по този начин е обхванатата цялата дължина на подиума. Разширението стъпва върху подложка от хоросан и строителна керамика и е съставено от два каменни блока, стоящи на 0,14 м по-ниско от оригиналното второ стъпало. По време на тази реконструкция е поставено и трето стъпало пред подиума. То е съставено от три блока, като централният е по-тънък, за да

Обр. 20. Подиумът на храмовата едикула

Обр. 21. Барабан от канелирана полуколона и йонийски капител от едикулата в наоса

компенсира разликата във височината на блоковете от второто стъпало. Блоковете, които оформят от изток второто и третото стъпало, са разместени и частично разрушени. Разширението на стъпалата е извършено с различни по размер каменни блокове, някои от които са преизползвани. Строителната керамика и наличието на хоросан подсказват, че поправката е извършена през римската епоха.

От конструкцията над подиума са запазени два блока, в единия тесен край на които са изрязани канелирани полуколони, а останалата част изгражда страничните стени на едикулата. Те са с обща височина 1,92 м, максимална дебелина (диаметър) 0,23 м и дължина 40 см. Полуколоните имат 13 канелюри, изрязани по обичайния за йонийския ордер начин (*обр. 21*). Вероятно също от едикулата е една варовикова плоча с профилиран корниз в единия край.

Намерен е един цял йонийски капител (*обр. 21*) и фрагменти от двете волути от втори капител. Целият капител е с прав каналис. Ехинът е с изрязани ови и копия, а под него има скулптиран астрагал. Ивицата, която оформя волутите, е с много закръглен профил. Самите волути завършват с куки. Абакът е с оволо профил и завършваща фасция.

Запазени са четири фрагмента от антаблемана на едикулата. Антаблеманът на фасадата е бил оформен заедно с фронтона от един блок. От него са запазени два фрагмента (*обр. 22а, б*). Другите два фрагмента са от страничната източна фасада.

Антаблеманът се състои от епистил, гладък фриз, дентили и хоризонтален корниз, над който е оформено фронтонното поле, затворено от наклонените корнизи. Епистилът е с три фасции, с намаляваща отгоре надолу височина, увенчани от оволо профил, последван от кавето и завършваща фасция. Следва гладък апофизен фриз, без долната крива на кима ректа, и дентили. Гладкият фриз няма венец. Софитът е с кима реверса профил. Гейсоновият венец е с кима реверса профил и завършваща фасция. Наклоненият корниз има същия профил.

В тимпана на фронтона е разположен релефен бюст на бог Хелиос с лъчиста корона, между главите на четири коня (по две от всяка страна).

Обр. 22а

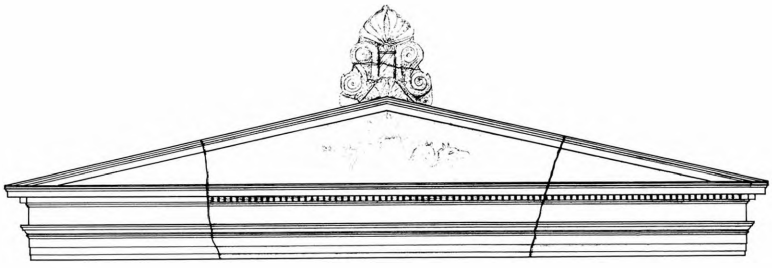

0 10 20 30 50 см.

Обр. 22б

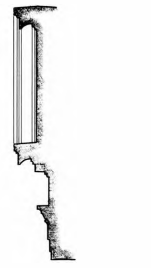

0 5 10 20 30 см.

Обр. 22. Фронтонът на храмовата едикула: а) снимка; б) изглед и разрез.

Над фронтона е стоял варовиков акротерий с палмета (*обр. 23*). В ъглите е имало ъглови акротерии. Това се разбира от изрязаното легло в края на лицевия блок.

Върху третата, най-горна фасция на антаблемана на едикулата е изрязан надпис, който съобщава, че тя е била изградена от пожизнения жрец на богинята Демофонт, син на Мюс (вж. V.3).

Антаблеманът на страничната фасада е с три фасции, гладък фриз, дентили, които не са изрязани, а само са маркирани, и хоризонтален корниз.

Около подиума на едикулата са открити много фрагменти от облицовъчни мраморни плочи, някои от които имат хоросан от едната страна. Вероятно в по-късен период тя е била облицована с мрамор, може би заедно с част от стените.

Обр. 23. Акротерий от фронтона на храмовата едикула

II.2. Хронология и паралели

Плановата схема на храма – с две колони в анти, е много разпространена в гръцкия свят, особено при съкровищници, строени в йонийски или дорийски ордер, в големите гръцки светилища[20]. Добре представена е и през елинистическата епоха в гръцките полиси по северното крайбрежие на Черно море[21], а след разкриването на храма на Понтийската Майка на боговете – очевидно и в Западнопонтийските колонии[22]. Ортостатната техника на градеж, приложена при външните лица на храма, е сред най-сложните и рядко употребявани. Тя намира добри паралели в техниката на градеж, използвана при строителството на гробницата във Филипово[23].

Базите на антите и колоните принадлежат към стандартния атически тип база с торус – скоция – торус профил, към който е добавена плинта по малоазийски маниер. Този тип база е определен като тип I в Македония. Представен е широко, но само в един паметник – гробницата в Лангада, е изработен с плинта[24]. Базите на антите от Дионисополис имат добри паралели и с друг паметник от къснокласическата или ранноелинистическата епоха. Това е гробницата в Четиньова могила при с. Старосел[25].

Изпълнението на фасциите на епистила с намаляваща от горе надолу височина е характерно за паметниците от Мала Азия. Представено е и в паметници от Македония, като например гробницата в Лангада и ордера в интериора на голямата гробница в Лефкадия[26]. Оформянето на венеца на епистила е според модните тенденции от IV в. пр. Хр. нататък в Елада. Там оволо профилът е увенчан с фасция или кавето, докато в Мала Азия обичайно оволото е без допъл-

---

[20] **Lawrence 1996,** pp. 94 – 97, 99, 106 – 107, fig. 156.

[21] **Свиташева 1999**, с. 121 – 132.

[22] Разкритите през 2009 – 2011 година останки от архаичен и елинистически храмове в теменоса на Аполония Понтика, разположен на о-в Св. Кирик, макар и в основи, също най-вероятно са с две колони в анти – вж. **Панайотова, Даскалов, Пенчева, Трендафилова 2010,** с. 295 – 296, обр. 1; **Панайотова, Стоянова, Дамянов, Богданова 2011,** с. 260 – 261; **Панайотова, Дамянов, Богданова, Стоянова, Чачева 2012,** с. 239, обр. 2.

[23] **Ботушарова, Коларова 1961**, фиг. 3.

[24] **Miller 1972**, p. 17.

[25] **Вълева 2005**, с. 285, обр. 7. За дискусията относно датата на строителството на този забележителен паметник вж. **Stoyanov, Stoyanova in print**; **Tzochev 2011**, pp. 13 – 19.

[26] **Miller 1972**, pp. 35 – 37.

нителен елемент[27]. Решението на венеца на епистила на едикулата с оволо, кавето и завършваща фасция също е представено в паметници от Македония – в малкия ордер на двореца във Вергина[28]. Този профил увенчава и ортостатите в гробната камера на гробницата с кариатиди в Свещари[29]. Прави впечатление, че в екстериора и интериора йонийският епистил е решен по еднакъв начин – с три фасции с намаляваща от горе надолу височина, както и че има комбинация от конвенционален фриз и дентили. Това позволява да се направи заключението, че има еднаква концепция в структурирането на ордера и в двата случая. Различията в оформянето на детайлите, като например оволо профил за венеца на епистила в екстериора и оволо и кавето за интериора, не променят това наблюдение. Подобни различия са практика, която се наблюдава и при други паметници. Така например големият ордер на двореца във Вергина е само с оволо профил, а този на малкия ордер е с оволо и кавето[30]. Интересна е появата на апофизен фриз, чието развитие се търси в Арголида. Във варианта, представен върху едикулата, е познат от гробницата на Сотириадис в Дион и гробницата в Лангада. Най-ранният известен паметник е Екседрата на Аристарх в Епидавър от втората половина на IV в. пр. Хр.[31] Комбинацията на софит и гейсонов венец с оволо профил е обичайна за паметници от края на IV в. пр. Хр. нататък и може да се види многократно употребена в Голямата гробница в Лефкадия[32]. Кима реверса софит и гейсонов венец също е представен в паметници от първата половина на III в. пр. Хр. – гробницата на Ромеос във Вергина[33] и гробницата с кариатиди при Свещари – корнизът над входа към гробната камера и корнизът на дорийския фриз[34]. Във II в. пр. Хр. кима реверсата е предпочитаният гейсонов венец в йонийския и дорийския ордер и винаги е увенчана със завършваща фасция[35]. Това може да е указание за малко по-късното датиране на проекта на едикулата (в сравнение с екстериора на храма) и още по-

[27] **Shoe 1936**, p. 22; **Miller 1972**, p. 38.

[28] **Miller 1972**, p. 37, Pl. XXV.

[29] **Вълева 2005**, с. 297, обр. 16 д.

[30] **Miller 1972**, p. 37.

[31] **Roux 1961**, p. 310, fig. 98; **Miller 1972**, pp. 52 – 53.

[32] **Miller 1972**, p. 56.

[33] **Miller 1972**, pp. 56 – 57, Pl. XXVII, C.

[34] **Вълева 2005**, с. 297, обр. 16 б, г.

[35] **Miller 1972**, p. 57.

късното му изпълнение във връзка с хронологията на надписа върху нея (вж. V.3).

Релефното изображение на бог Хелиос в тимпана на едикулата има връзка с друг паметник от ранноелинистическата епоха. Това е храмът на Атина в Илион, където върху един от метопите е изрязан във висок релеф бог Хелиос с четири коня. Анализът на този блок показва, че той е от първоначалното строителство на храма по времето на Лизимах около 300 г. пр. Хр. Приема се, че тук образът на Хелиос участва в темата Илиуперсис върху северната фасада на храма[36].

Важно за датиране строителството на храма в Дионисополис решение е съчетаването на гладък фриз с фриз от дентили. Коментар на тази комбинация и нейното прилагане е направен от С. Милър при изследване на архитектурата на Филипейона в Олимпия[37]. Той е първата сграда в Гърция, където има доказано комбиниране на дентили с фриз в антаблемана[38]. В Атина преди средата на IV в. пр. Хр. континенталният фриз и азиатският дентил се появяват само върху Ерехтейона на Атинския акропол, но там са разположени върху различни фасади[39]. След Филипейона комбинацията става канонична. Предполага се, че под негово влияние се появява малко по-късно върху атинския Паметник на Лизикрат и във всички сгради в Арголида[40]. В Мала Азия комбинацията от фриз и дентили е въведена в Мавзолея в Халикарнас, но не получава такава популярност, както в Елада[41]. Предполага се, че между Мавзолея в Халикарнас и Филипейона съществува пряка връзка, тъй като Леохар е работил като скулптор и при двата паметника. Не се изключва и идеята върху двата паметника да рефлектира общ първообраз, който не е намерен[42]. Комбинация от растителен фриз, съчетан с дентили, има върху фасадата на някои гробници в Македония – тази на Ромеос във Вергина[43] и в т. нар. гроб-

[36] **Webb 1996**, pp. 47 – 51, fig. 1. Иконографски, стилов и хронологичен анализ на сцената върху едикулата в храма на Понтийската Майка на боговете вж. у **Рабаджиев под печат**.

[37] **Miller 1972**, p. 190.

[38] **Seiler 1986**, Abb. 39.

[39] Дентилите са върху южния портик, а фризът върху северния (**Lawrence 1996**, figs. 188 – 189).

[40] **Miller 1972**, pp. 190 – 191.

[41] **Miller 1972**, p. 190.

[42] **Miller 1972**, pp. 190 – 191.

[43] **Drougou, Saatsoglou-Paliadeli 1999**, figs. 86, 87.

ница с палметите в Лефкадия[44]. Първата гробница се датира около 300 г. пр. Хр.[45] или първата половина на III в. пр. Хр.[46], а втората – в първата половина на III в. пр. Хр.[47] Комбинацията е представена и в Казанлъшката гробница, чието строителство се поставя между 280 и 260 г. пр. Хр.[48] Наличието на букрании върху епистила я правят още по-важен паралел за датирането на храма на Понтийската Майка на боговете. Трябва да се подчертае наличието на комбинация от фриз и дентили в паметници, чието влияние е безспорно – Стария храм на Деметра в Пергам[49] и източната фасада на пропилона на светилището на Деметра[50].

Изпълнението на букрании с гирлянди и розети върху фриза на храма включва сградата във все по-ясно очертаващата се група от паметници, която показва разпространение на този мотив през III – II в. пр. Хр. в района на Западнопонтийските колонии[51]. Доказателство за това са публикуваните паметници с различен характер от Истрия, Калатис и Месамбрия, както и Казанлъшката гробница и гробницата с кариатиди от Свещари. Примерите от Херсонес успешно допълват картината на разпространението им в Понта. Фризовете с букрании се свързват както с храмови сгради, така и с олтари. Една част от паметниците са отдавна известни и коментирани в литературата – особено голямата група от Истрия. Други са от проучвания и публикации в последните години. Налице са опити за допълвания и корекции по отношение на хронологията и реконструкциите, както и да се проследи приемствеността на тази архитектурна декорация в римската епоха[52]. Стилистичното сходство на букраниите от храма на Понтийската Майка на боговете с тези от Свещари дават основание да се мисли, че двете сгради са построени по едно и също време. Изпълнението на скулптирани букрании върху фасадата на гробницата с кариатиди и анализът на архитектурата на паметника, които

[44] **Rhomiopoulou 1997**, pp. 30 – 33, figs. 26, 27.

[45] **Drougou, Saatsoglou-Paliadeli 1999**, p. 62.

[46] **Miller 1972**, pp. 56 – 57, Pl. XXVII, C.

[47] **Rhomiopoulou 1997**, p. 35.

[48] **Димитров, Д. П. 1966**, с. 1 – 13; **Стоянова 2005**, с. 302 – 305.

[49] **Bingöl 1990**, S. 106, Taf. 18, 3.

[50] **Bingöl 1990**, S. 106, Taf. 18, 4 – 5.

[51] **Стоянова 2008а**, с. 45 – 51.

[52] **Alexandrescu-Vianu 1992**, S. 193 – 195; **Alexandrescu-Vianu 2000**, pp. 89 – 101; **Mărgineanu Cârstoiu 2000**, S. 115 – 135; **Mărgineanu Cârstoiu 2006**, pp. 308 – 337, 397 – 406; **Димитров, Здр. 2007**, с. 384 – 386; **Стоянова 2008а**, с. 42 – 51.

я отнасят в края на първата четвърт на III в. пр. Хр.[53], са добра основа за датиране на строителството на храма в края на първата или началото на втората четвърт на III в. пр. Хр.

Трябва да се отбележи и специфичното оформяне на йонийските капители от едикулата. Те принадлежат към обособения тип I за йонийските капители в Македония, съответстващ на тип II в Пелопонес, който следва в своето развитие малоазийския елинистически тип йонийски капител с изправен каналис, оволо ехин и оволо абак[54]. Рядко при този тип капители астрагалът под ехина е изрязан, както е в случая с капителите от едикулата в Дионисополис, а ако е налице, е само изрисуван. Само в един капител от Пела, който като цяло показва същите профили като капителите от Дионисополис, астрагалът е скулптиран[55], но го има изрисуван например в гробницата на Евридика във Вергина[56] и гробницата с палметите в Лефкадия[57]. Прави впечатление, че астрагалът е доста висок спрямо ехина и значително е увеличен броят на овите. Липсват ъглови палмети.

Коментар заслужава и йонийската рамка за врата. Тези рамки са много използвани в гробничната архитектура в Тракия. Профилът на рамките включва две/три фасции, към които може да има оволо профил със или без астрагал и завършваща фасция[58]. Засега има само един пример, където оволо профилът е заменен с кима реверса профил. Това е йонийската рамка за врата на монументалната сграда в резиденцията под връх Кози грамади в Средна гора, където основателно се вижда силното влияние на Толоса в Епидавър[59]. Що се отнася до появата на кима реверса профил във входната рамка на храма на Понтийската Майка на боговете, може да се търси влиянието на друг впечатляващ паметник, където е приложен, при това много сходен с този в Епидавър – елинистическия храм на Аполон в Дидима[60]. Профилът е познат в паметници от Дидима, Приене и Делос от II в. пр. Хр.

---

[53] **Чичикова 1988**, с. 125 – 143; **Стоянов 1990**, с. 128 – 131; **Вълева 1993**, с. 48, 54; **Чичикова 2012**, с. 75 – 78.

[54] **Miller 1972**, pp. 21 – 24, 27 – 28.

[55] **Miller 1972**, pp. 21 – 23, Pl. XIV, A.

[56] **Drougou, Saatsoglou-Paliadeli 1999**, p. 61, fig. 85.

[57] **Rhomiopoulou 1997**, figs. 26 – 27.

[58] **Стоянова 2005b**. Фрагменти от елинстическа йонийска рамка за врата са документирани в Зона Сакра в Истрия – **Mărgineanu Cârstoiu 2006**, pp. 467 – 470, fig. 135, Pls. CXLII – CXLIV.

[59] **Христов, Стоянова 2011**, с. 90 – 95; **Христов 2012**, с. 16.

[60] **Shoe 1936**, pp. 82 – 83, Pl. XXXV.

Надписите за дарения и посвещения, свързани с Понтийската Майка на боговете, от първата половина на III в. пр. Хр., намерени при проучването на останките от храма, дават допълнителен аргумент в подкрепа на изграждането му в този период (вж. V.1, V.3).

От характеристиките на йонийския ордер и архитектурната декорация с букрании, техниката на градеж, строителната керамика и епиграфските паметници може да се заключи, че храмът е бил построен през ранноелинистическата епоха, вероятно в периода 280 – 260 г. пр. Хр. или втората четвърт на III в. пр. Хр. В изрязаните букрании върху екстериорния фриз и сцената върху тимпана на едикулата намират отражение модните тенденции в ранноелинистическата архитектурна скулптура, развили се в района на западнопонтийските градове в резултат от икономическата и културната политика на Лизимах тук в края на IV – първата четвърт на III в. пр. Хр.[61]

Архитектурата, релефната украса и палеографските особености на надписа върху антаблемана на едикулата показват, че тя е от елинистическата епоха. Оформена е непосредствено след храма или не много по-късно, защото е използван същият камък, както и същата комбинация от гладък фриз и дентили както в екстериора. Различният софит и гейсонов венец в екстериора и интериора не са решаващи, защото кима реверса профилът е налице при оформянето на йонийската рамка на входа към наоса. Еднаквите архитектурни профили са указание за проектирането на храма и на едикулата в кратък период. Има определено сходство и в третирането на букраниите от екстериора и Хелиос с конете върху фронтона на едикулата. Интересно е, че както елементите от екстериора, така и тези от едикулата показват незавършеност, въпреки че храмът е функционирал от построяването до загиването си през IV в. сл. Хр.

Малкото примери на синхронни паметници в йонийски ордер от района не са достатъчно добра база за сравнителен анализ и затова е трудно да се прецени точно кога е била изградена едикулата. Разрушенията и по-късните поправки не позволяват да се прецизира нейният оригинален интериор. Единствено надписът е указание, че тя е била построена, след като храмът вече е функционирал.

През следващите столетия районът около днешен Балчик е бил засегнат от множество природни бедствия и военни конфликти. Някои от тях са оставили своя отпечатък върху храма, защото във вътрешността му се наблюдават разместванията и поправки, понякога с

[61] За ролята на Лизимах в района вж. **Rabadjiev in print**; **Damyanov 2010**, pp. 273 – 274.

каменни блокове, които са преизползвани. Най-видимо е разместването на каменната настилка в наоса. Има разлика и между каменните плочи, използвани за тойхобата. Плочите покрай западната и южната стена се различават като материал и качество на изпълнение от тези, които са покрай северната и източната стена. Стъпалото от пронаоса към наоса също е добавено по-късно. То представлява преизползван каменен блок, нивелиран върху тойхобата с фрагменти от керемиди. Реконструкция е претърпял и подиумът на едикулата.

III. ИНТЕРИОР

Интериорът в храма е бил променян през вековете, но само за предметите, върху които има надписи, може с по-голяма точност да се предположи кога са били поставени. Вероятно значителна част от обзавеждането е било обновявано или набавяно чрез дарения, защото върху някои от предметите с функционално предназначение се четат имената на гражданите, които са ги дарили на богинята. За различни украси, които храмът е получил, става дума в един от намерените надписи.

За много от мраморните плочи с надписи, статуйките на различни божества, посветителните и декоративни релефи не може да се каже къде точно са стояли, защото са намерени на множество фрагменти, разпилени по стъпалата към пронаоса, в пронаоса и наоса.

Върху четвъртото, най-горно стъпало от стълбището към пронаоса, пред източната база за колона има голям варовиков блок с кръгло легло в горната му част (*обр. 1.11*). Точно до него е намерен мраморен купел на ниско профилирано столче и мраморен цилиндричен крак, върху който той е бил поставен. Възстановената височина на съда спрямо човешки ръст е такава, че в него могат да се извършват дейности, без да е необходимо човек да се навежда или протяга. Какво е било предназначението на този купел не може да се каже, но след като е стоял на стълбището пред източната колона, вероятно е използван за някакво действие преди прекрачването на прага на храма.

Пространството на пронаоса е разделено на две части спрямо колоните и входа към наоса. В източната са се намирали декрети, посвещения и статуи, а в западната вероятно са били извършвани жертвоприношения за непосветени в мистериите на култа към Понтийската Майка на боговете.

Непосредствено до и успоредно на източната анта е намерена на първоначалното си място масивна варовикова поставка с правоъгълна форма (*обр. 1.12*). Ширината и дължината на издълбания в нея жлеб съвпадат с размера на основата на мраморната плоча със списък на неомениастите (*обр. 47*). Откритите пред нея фрагменти от надписа и от релефната му украса потвърждават предположението, че стелата е била поставена в тази база.

В североизточния ъгъл на пронаоса, пак долепена до източната анта, има още една варовикова поставка за надпис (*обр. 1.13*). Може да се допусне, че в тази поставка е стоял или декрет за проксения,

открит пред нея, или друг един декрет за проксения в чест на Мукапорис, стратег на тракийския цар Реметалк I (~12 г. пр. Хр. – 12 г. сл. Хр.), който е намерен в източната половина на наоса.

Пред източната част от стената, отделяща пронаоса от наоса *in situ* са запазени две поставки за надписи (*обр. 1.14; обр. 1.15*). В едната вероятно е стояла мраморна плоча с посвещение на Атис от свещенослужителите в храма. Спорно е какво е стояло в другата поставка. Възможно е в нея да е бил намереният в близост декрет за проксения в чест на тракиеца Зейбас, може би стратег на цар Реметалк I, или мраморният релеф с посвещението на Понтийската Майка на боговете от нейната жрица Зуке.

Пак покрай стената, западно от двете поставки за надписи, има две поставки за статуи – едната е мраморна, с правоъгълна форма, бордюр и оформено легло в горната част, а другата е варовикова, с формата на малка цилиндрична колона (*обр. 1.16; обр. 1.17*). Тъй като в наоса до източната страна на входа има подобна цилиндрична поставка (*обр. 1.18; обр. 28*), върху която най-вероятно е стояла права статуя (*обр. 37*), може да се предположи, че върху идентичната поставка в пронаоса е стояла друга права статуя. Части от такава статуя – торсо, шия и глава, са намерени в източната половина на пронаоса (*обр. 38*).

Върху оригиналната каменна настилката пред двете поставки за статуи и едната поставка за надпис е имало маса, чиито крака са варовикова плоча, украсена с релефен ластар и един камък. Пред двата крака на масата е поставена плоча, украсена с два клекнали един срещу друг лъва, между които има трикрака маса (*обр. 1.19; обр. 24*). Непосредствено пред краката от масата са намерени три фрагмента от нейния плот, украсен в предната част с йонийска кима.

Обр. 24. Маса (без плота) в източната половина на пронаоса

Цялата западна част на пронаоса е заета от голямо огнище (есхара), оградено на различни нива с камъни, а в най-високата си част с един ред керемиди (*обр. 1.20*). Вижда се, че конструкцията е надграждана, без камъните да са захващани един за друг – само са нареждани около пространство, в което се очертават в дълбочина множество пластове от

въглени и пепел, разделени от пластове глина (замазка). Предполагаме, че на това място са били извършвани приношения на Богинята, които е можело да бъдат наблюдавани от непосветени в мистериите на нейния култ хора, стоящи извън храма.

Всички изброени постаменти са сложени в пронаоса векове след построяването на храма. Надписите, за които няма съмнение, че са стояли в тях, са или от края на елинистическата епоха (управлението на Реметалк I или някой от наследилите го негови съименници), или от първата половина на III в. сл. Хр. Допускаме, че жертвеното огнище също е напластено много след като храмът е бил завършен, тъй като то е върху каменната настилка над стереобата. За това свидетелства и допълнителният ред от грубо оформени блокове върху прага между стълбището и пронаоса (*обр. 1.6*).

За разлика от пронаоса, който е бил видимата част на храма, невидимата за непосветени в мистериите част – наосът, е запазила в общи линии основните елементи от обзавеждането си. Срещу входа, пред северната стена на наоса е разположен подиум с три стъпала. Върху него се е издигала едикулата, в която е стояла храмовата статуя.

До югозападния ъгъл на едикулата е стояла мраморна маса. За това съдим по леглото в каменната настилка, чийто размер съответства на квадратната пета на цилиндричен мраморен крак с елинистически надпис, намерен в непосредствена близост (*обр. 25*). До югоизточния ъгъл на подиума, симетрично на мраморния крак, е открита варовикова ара. Зад нея, в пространството между източната стена на едикулата и североизточния ъгъл на наоса, са намерени фрагменти от рамкиран правоъгълен мраморен плот от маса.

Обр. 25. Крак за маса с посветителен надпис от Зенон, син на Зенон, от Тир

Някъде край едикулата е стояла мраморната маса (τράπεζα) с богато украсени крака и плот с посветителен надпис от първата половина на III в. пр. Хр.[62] (*обр. 35*) (вж. V.3).

[62] В **Lazarenko, Mircheva, Encheva, Scharankov 2010**, pp. 21, 25, 31, fig. 17 масата погрешно е определена като пейка. За практиката да се даряват маси в гръцките храмове и светилища вж. **Andrianou 2009,** pp. 113, 131 – 152.

Пред подиума, в средата на храма, е разположен мраморен лутерион с височина 1,00 м и ширина 1,00 м (*обр. 1.21; обр. 26; обр. 28*).

Втори, по-малък подиум, вероятно жертвеник, с форма на неправилен правоъгълник (1,76 м източна и западна страна х 1,28 м северна страна и 1,36 м южна страна) и височина 0,34 м (измерена на западната страна, където е изцяло запазен) е бил иззидан южно от лутериона (*обр. 1.22; обр. 26; обр. 28*). Този подиум (жертвеник) е изграден по-късно от сградата. При направата му са използвани парчета от тухли или керемиди за изравняване на каменната зидария, а в горната му част е преизползван мраморен детайл (*обр. 27*)[63].

Обр. 26. Мраморен лутерион и жертвеник в наоса на храма

Обр. 27. Мраморен детайл, преизползван при изграждането на жертвеника до лутериона

Край източната и западната стена на наоса има каменни пейки с дължина 3,20 м[64] и ширина 0,55 м[65] (*обр. 1.23, обр. 28*). Част от пейката покрай източната стена беше запазена на място[66]. От пейката покрай западната стена са намерени само четирите крака, два от които със запазени пластично оформени лъвски лапи. В каменната настилка, покрай тойхобата пред западната стена, има симетрично разположени дупки. Те маркират местата, където са стояли краката на пейката, и са използвани при

[63] Детайлът вероятно е част от основата на съставен олтар, която представлява профилиран с кима реверса профил, над който следват оволо, листел и част от вертикалната стена.

[64] Това е разстоянието между крайните точки на запазените на място крака от пейката пред източната стена.

[65] Ширината на горната част на плота на пейката пред източната стена.

[66] Сега демонтирана и съхранявана в Исторически музей – Балчик.

закрепянето им към нея (*обр. 6*). Тези пейки вероятно също са били поставени в наоса веднага след завършването на сградата.

Обр. 28. Централната и югоизточната част от наоса на храма

Може да се допусне, че част от даренията на храма са били наредени покрай южната и северната стена на наоса, тъй като именно върху тойхобата пред тези стени, непосредствено или във височина, и в близост до тях са намерени три варовикови постамента, две малки мраморни ари, мраморна едикула и три мраморни статуйки с изображението на Великата майка на боговете (Кибела).

Вероятно намерената малка статуя на права богиня (?) е била поставена в близост до югоизточния ъгъл на подиума на храмовата едикула (*обр. 36*), а голямата статуя на права богиня (*обр. 37*) може би е стояла на цилиндричния постамент, намерен върху тойхобата, източно от входа (*обр. 1.18, обр. 28*).

Най-късното, но може би най-представителното от станалите ни известни дарения, е направено от император Лициний I (308 – 324). Той, чрез административния управител на провинция Скития – Аврелий Сперациан, е дарил на храма сребърна статуя с тегло седем либри и осем унции, представяща Майката на боговете (вж. V.3). Предполагаме, че тази статуя е стояла върху постамента с надпис за императорското дарение (*обр. 46*), който е бил поставен на четвъртита варовикова поставка, намерена върху тойхобата, западно от входа (*обр. 1.24 , обр. 28*).

IV. СКУЛПТУРА И РЕЛЕФ

В пронаоса и наоса на храма са намерени мраморни и варовикови скулптурни и релефни изображения на божества и хора. Те, както предметите от интериора и плочите с надписи, са поставяни в храма през целия период на неговото съществуване. Някои от статуите, статуетките и релефите могат да се датират според палеографските особености на надписите върху тях, за други могат да се приведат стилови паралели, но датировката на голяма част остава неясна. Основната причина за това е тяхната частична запазеност.

Най-многобройната група от статуйки, статуи и релефи са с изображения, които представят Понтийската Майка на боговете като Великата майка на боговете (Кибела). Те следват популярната в целия античен свят иконография, позната от различни по вид и предназначение предмети (статуи, релефи, мозайки, монети и др.). Богинята е седнала на трон с висока облегалка. Облечена е с дълъг хитон и химатион, има калатос на главата и легнал лъв в скута. В дясната ръка държи фиала, а в лявата – тимпан (*обр. 29*), или е без атрибути (*обр. 30*). По главите на някои от статуйките са запазени следи от оцветяване с червена или розова боя.

Обр. 29

Обр. 30

Обр. 29, 30. Мраморни статуйки на Понтийската Майка на боговете

Близки хронологически и географски паралели на тези скулптури са подобни паметници от другите западнопонтийски градове и особено тези от Истрия, за които се предполага, че са произвеждани на място[67]. Статуйките от Западното Черноморие са датирани от VI – V в. пр. Хр. до I в. пр. Хр. *Terminus post quem* за находките от храма в Дионисополис е издигането на сградата в периода 280 – 260 г. пр. Хр.

По-различна е иконографията на главната статуя на храма. Без липсващата глава тя е висока 0,86 м. Богинята е седнала на трон с високо облегало. Облечена е в дълъг хитон с преметнат през лявото рамо и скута химатион. В дясната ръка държи фиала, а в протегнатата напред лява ръка е държала жезъл. Косите са били сплетени на плитки, които се спускат по раменете. Лъвът е изобразен релефно – клекнал от дясната страна на трона (*обр. 31*). В полето под стъпалото на трона има частично запазен надпис с името на богинята. Най-близкият известен ни паралел на тази статуя е статуята от храма на Кибела в Пантикапей, която е датирана във II в. сл. Хр. и се определя като римско копие на елински прототип от V в. пр. Хр.[68]

Обр. 31. Главната храмова статуя на Понтийската Майка на боговете

[67] **Alexandrescu-Vianu 2000**, pp. 41 – 47, Pls. 8 – 11.

[68] **Кобылина 1978**, с. 33 – 34, 62; **Молева 2007**, с. 51.

Може да се приеме, че статуята от Дионисополис е била изработена и поставена в храма на Понтийската Майка на боговете след началото на III в. сл. Хр. Причината да мислим така е обичайната практика божества, изобразени върху предмети, които са поставени в храмовете им, да следват иконографията на храмовите статуи. На намерените в храма релефи, които са датирани до първите две десетилетия на III в. сл. Хр., Понтийската Майка на боговете има друга иконография. На релеф с богинята и нейната жрица Зуке, датиран според надписа в I – II в. сл. Хр., и на релефа във фронтона над надписа със списък на участниците в сдружението на неомениастите (новолунците), датиран след *Constitutio Antoniniana* от 212/213 г. (вж. V.4), богинята държи тимпан, а не жезъл в лявата си ръка. Друго основание да приемем, че това не е първата храмова статуя, дават монетите на Дионисополис от II – I в. пр. Хр. На техните реверси може да се види богинята (статуята в нейния храм?) седнала на трон, наляво. В протегнатата напред дясна ръка тя държи фиала, а лявата ръка е облегната върху тимпан[69].

Освен мраморни и варовикови статуи в храма е имало и сребърна статуя на Понтийската Майка на боговете. Това изображение на богинята не е запазено, но е намерен неговият постамент с надпис на латински език. В надписа се казва, че император Лициний I, чрез управителя на провинция Скития Аврелий Сперациан, е възстановил сребърна статуя с тегло седем либри и осем унции. Липсващата в началото на IV в. сл. Хр. статуя била записана в дарителските списъци на храма и въз основа на тях императорът наредил изработването и поставянето на нова сребърна статуя (вж. V.3).

Не се знае нито кога е била поставена първата сребърна статуя в храма, нито при какви обстоятелства е изчезнала. Нейното тегло е дадено в либри и унции. Това може да е индикация за изработване в периода I – III в. сл. Хр., а може римският тегловен стандарт да е използван само защото надписът върху постамента е на латински език. Наличието на голям брой елинистически статуи и надписи сред находките от храма подсказва, че е възможно и тя да е била елинистическа. През III – I в. пр. Хр. храмът е бил сред най-значимите религиозни институции в Дионисополис и не би било изненадващо поклонник, група граждани или целият народ да са дарили сребърната статуя по конкретен повод. Може да се предположи, че тя е изчезнала при някое от варварските нашествия в източната част на провинция Долна Мизия през втората половина на III в. сл. Хр.

---

[69] **Canarache 1957**, p. 63, Pl. 1, pp. 70 – 71.

Втората сребърна статуя може би е била една от последните дарени статуи на храма. Мраморният постамент с изцяло запазен надпис показва, че храмът на Понтийската майка не е пострадал при действията, предприети след 324 г. от император Константин I (307 – 337) срещу привърженици на религиозната политика на Лициний I.

С култа към Понтийската майката на боговете са свързани три мраморни релефа. Два от тях са оформени като едикули, а третият украсява фронтона над списък с участниците в религиозно сдружение на неомениастите.

В първата едикула богинята е изобразена седнала на трон, вдясно от който стои лъв. В дясната ръка, протегната над главата на лъва, тя държи фиала, а в лявата – тимпан. Облечена е с дълъг, високо препасан хитон и химатион, преметнат през дясното рамо и скута. Косите са оформени в прическа, от която по раменете се спускат дълги кичури. На главата има калатос. Върху лявата вертикална рамка на едикулата е изобразена фигура на прав мъж, вероятно дарителят на релефа. Вътрешното поле и изображението на богинята са били оцветени – запазени са следи от червена боя (*обр. 32*). Датировката на този релеф не може да се прецизира, тъй като изображението не е придружено от надпис. Макар да се срещат статуетки, представящи богинята с изправен до трона лъв, датирани във втората половина на II в. пр. Хр.[70], този тип изображения са по-характерни за паметниците от римската епоха[71]. Стоящият вдясно от трона лъв и наличието на тимпан, а не на жезъл, в лявата ръка на Майката на боговете поставят изработването му в периода I – средата на III в. сл. Хр.

Обр. 32. Мраморна едикула с изображение на Понтийската Майка на боговете

[70] **Alexandrescu-Vianu 2000**, p. 42 – 43, Pl. 8, cat. 15.

[71] **Тачева-Хитова 1982**, с. 213 – 214.

Обр. 33. Мраморна едикула с изображение на Понтийската Майка на боговете и нейната жрица Зуке

Във втората едикула е представена сцена на предстоящо жертвоприношение в чест на богинята от жрицата Зуке. В релефно поле са изобразени богинята седнала на трон, надясно, с обърната насреща глава, и нейната жрица Зуке. Между тях има олтар, пред който е застанало жертвено животно. Богинята е облечена в дълъг, високо препасан хитон и химатион, който покрива калатоса и се спуска от двете страни на главата. В дясната си ръка държи фиала, а в лявата тимпан. Жрицата е права, обърната анфас. Облечена е в дълъг, високо препасан хитон и преметнат през главата химатион. Дясната ѝ ръка е протегната над олтара (*обр. 33*). От текста под релефа се разбира, че на него е пресъздадена една от дейностите (организиране на жертвоприношения), които е извършвала Зуке, докато е служела на богинята. Палеографските особености при изписването на буквите от надписа датират този паметник в I – II в. сл. Хр (вж. V.2).

На третия релеф също е представен момент от религиозните церемонии, извършвани в чест на Понтийската Майка на боговете от

Обр. 34. Фронтонът на мраморната стела със списък на участниците в култовото сдружение на неомениастите на Понтийската Майка на боговете

нейни поклонници. Той украсява фронтона (*обр. 34*) в горната част на мраморна плоча със списък на участниците в религиозното сдружение на неомениастите (вж. обр. 47). Център на сцената е седналата насреща богиня. В дясната си ръка държи фиала над пламтящ жертвеник, а лявата е облегната върху тимпан. Облечена е в дълъг, високо препасан хитон с преметнат през лявото рамо химатион. На главата има калатос. На този релеф лъвът е от лявата страна на богинята. От двете страни на Понтийската Майка на боговете стоят изправени четирима мъже. Първият мъж вдясно от жертвеника е протегнал ръце към пламъка, а този до него държи отворено сандъче. Те най-вероятно са жрецът на богинята Питокъл и неговият син Теомнест, чиито имена са в списъка. Фигурите от лявата страна на богинята вероятно са на други двама участници в сдружението – на Далетралис, който дал пари за изготвянето на плочата, и на Силан, който бил ръководител на общността на неомениастите (вж. V.4).

С култа към Майката на боговете може би има връзка още един релеф от храма. Върху варовикова плоча, която е използвана за лицева страна на маса в пронаоса, са изобразени клекнали един срещу друг два лъва от двете страни на маса (вж. III) (*обр. 24*).

С пластични лъвски лапи са оформени тесните лицеви страни на елинистическа мраморна маса с посветителен надпис, на пейките в наоса на храма и на едно от стъпалата пред подиума на едикулата.

Елинистическата мраморна маса е сред най-изящните предмети, намерени в храма (*обр. 35*). Широките страни на нейните крака са покрити с релефни акантови ластари, а тесните лицеви страни са канели-

Обр. 35. Мраморна маса с посветителен надпис от Агатион, син на Агатон, и релефна украса

рани и оформени в долната част като лъвски лапи. Релефен ластар украсява лицевата широка страна и на една варовикова плоча, използвана за крак на маса в пронаоса на храма. Изработката му е като на ластарите, които са върху краката на мраморната маса. Най-ранните известни паметници с подобна ластарна украса са от храма на Атина в Пергам[72] и от храма на Аполон в Дидима[73]. Те се датират в края на IV – началото на III в. пр. Хр. По-близки географски паралели на декорацията върху масите от храма в Дионисополис са тези от храма на Афродита в Истрия, датирани в 280 г. пр. Хр.[74] Палеографските особености на надписа върху плота на мраморната маса го датират в първата половина на III в. пр. Хр., но изграждането на храма след 280 г. пр. Хр. позволява нейната изработка да се прецизира във втората четвърт на столетието (вж. II.2).

Повечето варовикови крака от пейките, които са стояли покрай източната и западната стена на наоса, също са с канелирани тесни лицеви страни и са оформени в долната част като лъвски лапи. Освен цели крака на пейки са намерени и две мраморни лъвски лапи от недостигнали до наши дни интериорни елементи.

Последният релеф, който има отношение към почитането на Понтийската Майка на боговете, датира от II в. пр. Хр. и е изпълнен в стила на надгробните паметници. На него е изобразен починал юноша, а от надписа върху горната рамка се разбира, че Скитес, син на Дионисий, посвещава сина си Менодот на Понтийската майка (вж. V.3).

В източната половина на пронаоса през III в. сл. Хр. е била поставена мраморна плоча с посвещение на Атис от свещенослужители на Понтийската майка (вж. V.4). Горната част на тази плоча е украсена с релефно изображение на изправен до дърво (пиния) овчар, който държи кривак и сиринга. От двете му страни са застанали овен и куче (вж. *обр. 48*). Атис, като съпътстващ Майката на боговете персонаж, показва почитането на богинята в нейния малоазийски аспект[75].

В два надписа – отчети за дейността на жрици, се описват някои от церемониите, които са се извършвали в чест на богинята от дионисополските жени. Може би такива религиозни церемонии са представени в три релефа. Първият релеф украсява полето на правоъгълен мраморен фриз, който е стоял между краката на мраморната маса от втората четвърт на III в. пр. Хр. (*обр. 35*). На релефа е пресъз-

---

[72] **Rumscheid 1994**, Taf. 114. 6 (188. 23 – 24).

[73] **Rumscheid 1994**, Tafn. 23. 8 (32. 20); 27. 6 (32. 43).

[74] **Mărgineanu Cârstoiu 2006**, pp. 348 – 353, Pls. 68 – 71; **Alexandrescu-Vianu 2000**, pp. 164 – 165, Pls. 98, 99.

[75] **Тачева-Хитова 1982**, с. 217.

даден танц. Изобразени са десет жени, облечени в дълги дрехи, които се движат една срещу друга или една след друга. От Дионисополис или района му е известен още един фрагмент от мраморен фриз със сходна украса, датиран в късноелинистическата епоха[76]. Той е с големи размери и вероятно е украсявал фасадата на представителна сграда[77]. За подобен мраморен фриз от II в. пр. Хр., се предполага, че е от балюстрадата на храм или мавзолей в антична Нарона в Хърватска[78]. Най-ранните известни такива фризове, с дата между 340 и 317 г. пр. Хр., са украсявали Залата на хоровите танцьори, наричана по-рано Теменос, в светилището на Самотракийските богове на о-в Самотраки. За тази мраморна сграда с големи размери К. Клинтън предполага, че всъщност е Телестерион – най-свещеното помещение в светилището, където се е извършвала инициацията на мистите[79].

Вторият паметник от храма в Дионисополис вероятно е бил със сходно изображение. Това е фрагмент от мраморен съд, върху който са запазени частично две женски фигури.

Третият релеф е единственият, за който може да се предполага, че е бил вграден в стената на храма. Той е издълбан в правоъгълен варовиков блок. Размерът и видът на камъка са същите като на повечето обработени блокове, използвани в зидарията на вътрешните лица на стените. На едната от широките страни на този блок в рамкирано поле са изобразени три прегърнати прави фигури, облечени в дълги дрехи. Лявата фигура държи фиала или тимпан, а тази вдясно е сложила ръка на кръста си.

В храма на Понтийската майка са намерени седем статуи и статуетки на други богини. Две от тях са долни части от статуетки на Афродита (права и седнала на скала). Възможно е да става въпрос за едновременно почитане на двете богини. През III в. пр. Хр. в района на Босфора се развил култът към Афродита Урания, която покровителствала плодородието и по своите функции била близка до Майката на боговете[80]. От същата епоха е едно посвещение от околностите на Кизик на Афродита Понтийска и Посейдон, което стои под релеф на Кибела и мъжко божество (вероят-

[76] **Мънзова 1978**, с. 38 – 39. Местонамирането на фриза е спорно. К. и Х. Шкорпил твърдят, че бил намерен в близост до днешното с. Кранево (на морския бряг между Варна и Балчик) (**Шкорпил, К. и Х. 1912**, с. 48, бел. 1), а Е. Калинка посочва, че този паметник е от Дионисополис (**Kalinka 1906**, S. 170, Nr. 189).

[77] Обобщение относно култа и храма на Самотракийските богове в Дионисополис вж. у **Rabadjiev in print**, n. 12, 36.

[78] **Cambi 1980**, p. 134.

[79] **Clinton 2003**, p. 61.

[80] **Зубарь 2005**, с. 218.

Обр. 36. Мраморна статуйка на богиня

но Аполон Китаред). В района на Западния Понт Афродита Понтийска е засвидетелствана в елинистически посветителни надписи от Истрия и Олбия[81].

Останалите пет статуи са на прави богини, облечени в дълги, високо препасани хитони с преметнати през раменете химатиони. Нито една от статуите не е изцяло запазена. На три липсват главите (*обр. 36*), четвъртата е без лице (*обр. 37*), а петата, най-голяма статуя, е запазена от кръста нагоре – глава, врат и торсо (*обр. 38*). Възможно е това да са изображения на Деметра, която често пъти, също като Афродита, е почитана едновременно с Майката на боговете в качеството си на богиня на плодородието[82]. За съжаление частичната запазеност и липсата на атрибути не позволяват изказването на категорично мнение.

Обр. 37. Мраморна статуя на богиня

[81] Вж. коментара на епиграфските паметници от храма в Дионисополис.

[82] **Молева 2007**, с. 49.

Обр. 38. Част от мраморна статуя на богиня

Интерес представлява релефното изображение на слънчевия бог Хелиос върху фронтона на храмовата едикула (*обр. 39*). Един от най-ранните паметници, върху който са представени Великата богиня и Хелиос, е церемониален сребърен медальон от Ай Ханум, датиран в началото на III в. пр. Хр. На него Кибела е изобразена заедно с богинята Ника в ко-

Обр. 39. Централната част от фронтона на храмовата едикула с релефно изображение на Хелиос

Обр. 40. Мраморна глава на Посейдон

лесница, теглена от два лъва сред планински пейзаж. Пред колесницата е издигнат висок олтар, на който жрец прави излияния. В небето над сцената са представени Хелиос, луната и многолъча звезда. Тълкуването на сцената определя Великата богиня като уредник на природата и космоса[83].

Сред находките се откроява с отличната си изработка мраморна глава на Посейдон (*обр. 40*). Тя вероятно е била дарена в храма, когато народът на Дионисополис е направил приношение на бога, за което научаваме от текста на посветителен надпис върху мраморна плоча от III – II в. пр. Хр. (*обр. 41*) (вж. V.5). Почитането на Посейдон в храма на Понтийската майка показва, че тя е била възприемана и като богиня, която покровителства хората и дейностите, свързани с морето. Може би по тази причина в нейния храм е поставен почетният декрет от II – I в. пр. Хр. за жителите на град Калхедон, които оказали помощ на дионисополците при някакъв морски поход (вж. V.6). Подобна може да е била причината през първата половина на III в. пр. Хр. Диодор, син на Менис, да дари на храма три дърводелски работилници, вероятно за строеж на кораби.

Обр. 41. Посветителен надпис на Посейдон Асфалей

[83] **Hiebert, Cambon 2008**, p. 118.

Към релефните изображения трябва да се споменат и два мраморни паметника, открити в близост до лутериона. Единият е фрагмент от мраморен фриз, вероятно от олтар, украсен с букрании и гирлянди. Фрагмент от олтар със сходна украса, датиран във втората четвърт на III в. пр. Хр., е известен от района на Месамбрия[84]. Предвид приетия *terminus post quem* за издигането на храма на Понтийската майка в периода 280 – 260 г. пр. Хр. (вж. II.2) , фрагментът от олтар от Дионисополис би могъл да се отнесе към края на III – началото на II в. пр. Хр.

Вторият паметник е малък олтар, украсен с букефалии, свързани с гирлянди. Според посветителния надпис в полето над релефа олтарът е от II – III в. сл. Хр.

Към интериора на храма принадлежат и четири малки мраморни ари, които представляват умалени олтари. Едната е без украса или надпис, втората е украсена с букрании, свързани с гирлянди, а другите две са с посветителни надписи. Най-представителната ара е от II – III в. сл. Хр. и е посветена на Херакъл (*обр. 42*).

Обр. 42. Мраморна ара (олтарче), посветена на Херакъл от Демостен от Никомедия

Друг паметник, свързан с почитането на Херакъл в храма на Понтийската Майка на боговете, е намерен в източната част на пронаоса. Това е варовиков релеф, представящ героя гол, прав насреща, с преметната през лявата ръка лъвска кожа. Вдясно от фигурата има жертвеник с дърво, по което се увива змия. За едновременното почитане на Херакъл и Великата богиня майка през римската епоха свидетелства една оброчна плочка с посветителен надпис от Одесос[85]. На нея героят е изобразен гол, прав насреща, с кривак в дясната ръка и преметната през лявото рамо лъвска кожа. Вдясно от него частично е запазено изображението на Богинята майка, седнала на трон, с фиала в дясната ръка[86].

Възможно е един мраморен фрагмент – част от мъжки крак с допряна предница (муцуна и гърди) на глиган – да е от статуетка на Херакъл, която е показвала залавянето на Еримантския глиган.

---

[84] **Stoyanova, in print**.

[85] **Kalinka 1906**, S. 176, fig. 57; **Тачева-Хитова 1982**, с. 134 – 135, II, 20.

[86] За връзката на Херакъл с култа към Майката на боговете вж. **Roscher 1886**, 2185 f.

Обр. 43. Мраморна оброчна плочка с Тракийски конник

В храма са намерени две цели и фрагменти от още три оброчни плочки с изображение на Тракийски конник. Едната от частично запазените плочки има посветителен надпис. Оброчните плочки с изображения на Тракийски конник съставляват втората по брой група култови паметници след тези с изображения или посвещения на Понтийската Майка на боговете. Две частично запазени плочи са от III в. сл. Хр. Датировката на останалите е спорна. Те са по-малки, изображенията им са по-схематични и нямат надписи (*обр. 43*). Очевидно са дело на ниско квалифициран майстор, който може би е работел в извънградско ателие. Вероятно те са дарени в момент, когато траките от околностите на Дионисополис не са могли да посещават своите светилища и затова са отправяли исканията или благодарностите си към боговете в храма на Понтийската майка. Това може да е станало през втората половина на III в. сл. Хр., когато североизточната част на провинция Долна Мизия (по-късно провинция Скития) е била многократно нападана от готи. Нашествията са подтикнали жителите от неукрепените селища да ги напуснат и да потърсят сигурност зад стените на крайбрежните градове. Възможно е и друго обяснение. След 324 г. почти всички храмове и светилища на тракийски, елински и римски божества в провинция Скития са били разрушени от войнстващи привърженици на християнството. Изглежда обаче, че храмът на Понтийската майка в Дионисополис не е пострадал при първите погроми. Не е ясно дали продължил да функционира активно, но със сигурност не е бил разрушен, защото повечето намерени в пронаоса и наоса монети са от емисии, отсечени през третата четвърт на IV в. сл. Хр. Затова може да се допусне, че хората, които не са приели християнството, са виждали в него едно от малкото места, където е можело да почетат божествата, в които са вярвали. Така трите оброчни плочки могат да се датират в периода след 324 г. и преди 378 г.

Вероятно по същите причини в храма на Понтийската майка са били поднесени още няколко мраморни статуетки, които са намерени при разкопките частично запазени: торсо на Аполон или Дионис, глава на Дионис (?) и статуетка на Пан.

V. НАДПИСИ

При разкопките на храма на Понтийската Майка на боговете са открити над тридесет надписа и фрагменти от надписи, датиращи от IV в. пр. Хр. до IV в. сл. Хр., както и многобройни графити върху парчета от мазилка[87], намерени при западната стена на храма. Единственият надпис, който е с по-ранна дата от храмовата сграда, е преизползван мраморен фрагмент от IV в. пр. Хр.[88] Има още два преизползвани надписа от елинистическия период – част от списък с жреците на Дионис, преупотребен като база за статуя[89], и почетен декрет за гражданин на Одесос (който е бил изложен в храма), чиято задна страна е използвана през III в. сл. Хр. за списък с поклонниците на Атис.

Всички останали надписи са били посветени/изложени в храма. Те съдържат изобилна и разнообразна информация за култа и за историята на града.

V.1. Име на богинята

Храмът е споменат като *Метроон* (Μητρῶιον) в два почетни декрета. Посвещенията назовават богинята *Понтийска Майка на боговете* (Μήτηρ θεῶν Ποντία)[90] или просто *Понтийска Майка* (Μήτηρ Ποντία). Единственият латински надпис я нарича *Майка на боговете* (Mater deum). В списъка на почитащите Атис храмови служители от III в. сл. Хр. е употребено три пъти името *Понтийска Богиня Майка* (Μήτηρ θεὰ Ποντία)[91].

---

[87] Те съдържат лични имена и формули като например ἐμνήσθ[η - - -], [ἐμνήσθη - - - ἡ δεῖνα -]Α ἐπ' ἀγ[αθῶι], [ἐμνήσθη - - - τ]οῦ ἀδελφ[οῦ - - - | - - - ἐπ'] ἀγα[θῶι].

[88] Фрагментът е от долния десен край на надписа и съдържа части от 11 реда. Очевидно представлява декрет, сравни ред 4: [δ]εδόσθαι δέ [- - -] („и да се даде"); ред 6: [Καλλα]τιανῶν; ред 7: [Διονυ?]σοπολῖται или -πολίται[ς]; ред 8: [ἐπὶ τὴν κοιν]ὴν ἑστίαν („при общоградското огнище"). Последните три реда, изписани с по-едри букви, са съдържали имена, от които са оцелели само краищата на патронимите: [- - - ὁ δεῖνα - - -]άλου, [- ὁ δ. - - -]ρίχου, [- ὁ δ. - - -]τίου.

[89] Формите на буквите в по-късния надпис не са много по-различни от тези в по-ранния, затова изглежда възможно списъкът или никога да не е бил излаган, или да е бил повреден/сгрешен и заменен с друг екземпляр. В противен случай би било твърде необичайно списък с епонимните жреци на града да бъде целенасочено унищожен.

[90] Едно посвещение от жрица добавя към това име обичайния епитет ἐπήκοος – Μητρὶ θεῶν Ποντίᾳ ἐπηκόῳι („На вслушващата се Понтийска Майка на боговете").

[91] Сравни Μητρὶ θεᾷ в посвещение от Марцианополис (***IGBulg*** **II**, No. 806, II в. сл. Хр.).

Доколкото успяхме да проучим употребата на епитета „Понтийска“, той не е засвидетелстван на друго място за Майката на боговете. Произходът на култа с неговия „морски“ аспект вероятно трябва да бъде търсен в Мала Азия/Милет. Началата му са много по-ранни от датата на храма в Дионисополис, както може да се предположи въз основа на употребата на форми на йонийски диалект във връзка с култа, например епитетът καθαρή („чиста“) вместо καθαρά в едно елинистическо посвещение, или νεομηνιασταί с неконтрахирано -εο- (а не νουμηνιασταί) в надпис дори през III в. сл. Хр. Трябва да се отбележи, че Майката на боговете е позната като защитник на мореплавателите в Черноморския район. Такава нейна функция е засвидетелствана в разказа на Херодот (IV, 76) за посещението на скита Анахарзис в Кизик:

„Анахарзис... преплавал Хелеспонта и пристигнал в Кизик. Понеже заварил жителите на Кизик да честват изключително тържествено празника на Майката на боговете, *той дал обет на Майката, че ако се завърне в родината си жив и здрав, ще ѝ принесе жертви по същия начин, както е видял да го правят жителите на Кизик, и ще установи всенощни чествания*. И като се върнал в Скития..., Анахарзис устроил досущ такъв празник на богинята, като носел тимпан и се окичил с изображения.“[92]

В надписите от храма в Дионисополис епитетът Понтийска се среща за пръв път към името на Майката на боговете[93], но Πόντιος/

---

[92] Ἀνάχαρσις ... πλέων δι' Ἑλλησπόντου προσίσχει ἐς Κύζικον· καὶ εὗρε γὰρ τῇ Μητρὶ τῶν θεῶν ἀνάγοντας τοὺς Κυζικηνοὺς ὀρτὴν μεγαλοπρεπέως κάρτα, εὔξατο τῇ *Μητρὶ ὁ Ἀνάχαρσις, ἢν σῶς καὶ ὑγιὴς ἀπονοστήσῃ ἐς ἑωυτοῦ, θύσειν τε κατὰ ταὐτὰ κατὰ ὥρα τοὺς Κυζικηνοὺς ποιεῦντας καὶ παννυχίδα στήσειν*. ὡς δὲ ἀπίκετο ἐς τὴν Σκυθικήν ... ὁ Ἀνάχαρσις τὴν ὀρτὴν ἐπετέλεε πᾶσαν τῇ θεῷ, τύμπανόν τε ἔχων καὶ ἐκδησάμενος ἀγάλματα.

[93] В надписите от района тя обикновено се нарича просто „Майка на боговете“ (Μήτηρ θεῶν): посвещение „за Майката на боговете“ от Бизоне (***IGBulg*** **I²**, No. 8, II – III в. сл. Хр.: Μητρὶ θεῶν); почетен декрет за жрица на Майката на боговете (***IScM*** **I**, No. 57, II в. сл. Хр.) и посвещения Μητρὶ θεῶν от Истрия (***IScM*** **I**, Nos. 126, 128 и частично запазеният надпис ***IScM*** **I**, No. 127, трите от римската епоха); надписи от Томи (***IScM*** **II**, No. 2, късноелинистически декрет: καθ' ἕκα[σ]τον ἐνιαυτὸν θύουσιν ὑπὲρ τῆ[ς] τοῦ δήμου σωτηρία[ς] Μητρὶ θεῶν καὶ Διοσκόροις „ежегодно правят жертвоприношения за спасението на народа на Майката на боговете и на Диоскурите“; ***IScM*** **II**, No. 72, римска епоха: Σοσσίαν Ἀφρικανὰν... ἱερασαμένην Μητρὶ θεῶν... ὑπερβαλομένην τὰς πρὸ ἑαυτῆς καὶ ἐπικοσμήσασαν τὴν θεὸν ἀναθήμασιν χρυσέοις τειμῆς χάριν „в чест на Сосия Африкана..., която беше жрица на Майката на боговете..., надмина всички предишни жрици и украси богинята със златни посвещения“); надпис от Олбия (***IosPE*** **I**, No. 107, римска епоха: ... Μητρὶ θεῶν ἱερησαμένην „която беше жрица на Майката на боговете“). Ранноелинистическо посвещение от Пантикапей нарича богинята „Фригийска Майка“ (***IosPE*** **II**, No. 17: ... Ἑστιαία Μηνοδώρου θυγάτηρ ἱερωμένη ἀνέθηκεν Μητρὶ Φρυγίαι „Хестиея, дъщеря на Менодор, жрица, посвети на Фригийската Майка“). В надпис от Византион е употребен тракийски епитет (***IGSK*** **58**, Nr. 17: Μητρὶ θεῶν Μαμουζηνῃ; сравни **Detschew 1957**, S. 284). Богинята

Ποντία е добре засвидетелствано прозвище за други богове, свързани с морето[94], особено за Афродита – например в Истрия[95], Тиристасис (съвременния Шаркьой) на Мраморно море[96] или Олбия[97]. Афродита Понтийска е възприемана като закрилница на моряците в Кос, както става ясно от късноелинистически надпис, уреждащ жреческите длъжности и култа на богинята: „Сражаващите се в бойни кораби след края на плаването да принасят на Афродита Понтийска върху гореспоменатия олтар отбрано жертвено животно на стойност 30 драхми за всяка палатка, или да внесат като почетен дар по 15 драхми на палатка за жрицата и по една драхма за съкровищницата“[98]; „Като първо приношение и рибарите, които тръгват от града, както и търговците, плаващи из територията, да дават по пет драхми годишно за всеки плавателен съд“[99].

Връзката между Афродита Понтийска и Майката на боговете може да бъде видяна и в един късноелинистически надпис от Кизик[100], който според текста е „благодарствен дар за Посейдон и Афродита Понтийска“ (Ποσειδῶνι καὶ Ἀφροδείτῃ Ποντίᾳ χαριστήριον), но релефът над надписа представя Кибела на трон и зле запазено мъжко божество, за което се предполага, че е Аполон Китаред[101].

носи прозвището Урания („Небесна“) в посвещение от Марцианопол (***IGBulg*** **II**, No. 805, II в. сл. Хр.: Οὐρανία Μητρὶ θεῶν... „На небесната Майка на боговете“). Единствено надпис от дорийската Месамбрия назовава богинята „Кибелска Майка“ (Μάτηρ Κυβελεία) – **Velkov 2005**, p. 176 – 177, No. 28, IV в. пр. Хр.: Κλεῦσις Ἀθαναίωνος Ματρὶ Κυβελείαι. В. Велков погрешно схваща Κυβελεία като теофорен антропоним и интерпретира посвещението като надгробен надпис за майката на Клеусис.

[94] **Groß Kruse 1953**.

[95] ***IScM*** **I**, No. 173, II в. пр. Хр.: Ἀπολλώνιος Μητροβίου [Ἀφρ]οδίτηι Ποντίᾳ ἐπηκόωι („Аполоний, син на Метробий – на вслушващата се Афродита Понтийска“).

[96] **Lolling 1884**, S. 75: Κρίτα Δαΐππου Ἀφροδ[ίτηι] Ποντίαι εὐχήν („Крита, дъщеря на Даип – оброк на Афродита Понтийска“).

[97] **НОльвии**, No. 68, III в. пр. Хр.: Ἀγρότας Διονυσίου ... ἀνέθηκεν Ἀφροδίτηι Ποντίαι ἱερησάμενος ... („Агрота, син на Дионисий, посвети на Афродита Понтийска, след като беше изпълнявал жреческа длъжност ...“).

[98] τοὶ στρατευόμενοι ἐν ταῖς μακραῖς ναυσὶν ἐ[πεί] κα καταλύωντι τὸν πλοῦν θυόντω τᾶι Ἀφροδίται τᾶι Ποντίαι ἐπὶ τ[οῦ] προγεγραμμένου βωμοῦ ἱερεῖον τέλειον ἀφ' ἑκάστας σκανᾶς ἀπὸ δραχμᾶν τριάκοντα ἢ καταβαλλόντω τῶν γερῶν καθ' ἑκάσταν σκανὰν τᾶι ἱερείαι δραχμὰς δεκαπέντε καὶ ἐς τὸν θησαυρὸν δραχμάν.

[99] διδόντω δὲ ἐς ἀπαρχὰν καὶ τοὶ ἁλιεῖς τοὶ ὁρμόμενοι ἐκ τᾶς πόλιος καὶ τοὶ ναύκλαροι τοὶ πλέοντες περὶ τὰν χώραν καθ' ἕκαστον πλοῖον τοῦ ἐνιαυτοῦ δραχμὰς πέντε. **Parker, Obbink 2000**, S. 416 – 418.

[100] **Mordtmann 1885**, S. 204 – 207, Nr. 30.

[101] Изглежда малко вероятно да приемем това несъответствие между изображение и надпис за грешка на каменоделеца и/или посветителите, както предполага Мордман (**Mordtmann 1885**, S. 207).

Въз основа на посочените паралели сме склонни да интерпретираме епитета „Понтийска“ в Дионисополис не само в географски смисъл като за богиня, почитана близо до морето (и по-точно Черно море, наричано само Понт), но и за обозначение на нейните функции като закрилница на моряците в добавка към обичайната роля на покровителка на града. Този аспект на култа в Дионисополис се потвърждава от откритото в храма елинистическо посвещение за Посейдон Асфалей („осигуряващ безопасност“), направено от неговия пожизнен жрец в полза на целия град (*обр. 41*).

Една база за статуя от елинистическата епоха е посветена на Понтийската Майка на боговете (|Μητρὶ θεῶν Π|οντίαι), но самата статуя е определена като „Чистата Майка“ ([Μη]τέρα καθαρήν). Посветителят Аполоний, син на Демофонт (Ἀπολλώνι[ος Δ|ημοφῶντος), може би е идентичен с жреца на Дионис, засвидетелстван в друг надпис от Дионисополис със сходни форми на буквите върху база за статуя на Пан[102], която жрецът посветил на Дионис от името на членове на бакхическо сдружение (βακχεασταί). При това, както вече споменахме, мраморната база от статуя на „Чистата майка“ е изработена от преизползван списък на жреците на Дионис.

V.2. Празници и ритуали

Главният всенароден празник (πανήγυρις) на Понтийската Майка на боговете според надпис за дарение (*обр. 44*) от първата половина на III в. пр. Хр. се е наричал „Метрои“ и е бил честван от града на осмия ден от месец тавреон (τὰ Μητρῶια ἃ ἄγει ὁ δῆμος μηνὸς Ταυρεῶνος ὀγδοίῃ). Пролетният месец тавреон[103] е бил първият месец в милетската година[104], а празникът на Майката на боговете като богиня на природата и плодородието изглежда е бил свързан с пролетното равноденствие[105].

---

[102] ***IGBulg*** **I²**, No. 20, от края на III в. пр. Хр.

[103] Този месец вече е засвидетелстван за Дионисополис в известната хоротезия (***IGBulg*** **V**, No. 5011): μηνὸς Ταυρεῶνος εἰκάδι δευτέρᾳ („на двадесет и втория ден от месец тавреон“).

[104] **Samuel 1972**, pp. 114 – 118, No. 58.

[105] Като близък паралел може да бъде приведен почетният декрет за Аба, жрица на Майката на боговете в Истрия (***IScM I***, No. 57), която организирала жертвоприношения и угощения по случай началото на годината и раздала пари на различни групи хора, сред които и членовете на културното сдружение на тавреастите (πρῶτον μὲν εὐθὺς τὰς πρώτας προσόδους καὶ θυσίας καὶ εὐχὰς τοῖς θεοῖς ποιουμένη τὴν τοῦ ἔτους ἀρχὴν μετ᾽ εὐφροσύνης καὶ εὐωχίας μεγαλοπρεποῦς ἐποιήσατο τοῖ[ς μὲ]ν γὰρ βουλευταῖς πᾶσιν καὶ γερουσιασταῖς καὶ Ταυριασταῖς καὶ ἰατροῖς καὶ παιδευταῖς καὶ τοῖς ἰδίᾳ καὶ ἐξ ὀνόματος καλουμένοις ἐκ δύο κατ᾽ ἄνδρα δηναρ[ί]ων διανο[μ]ήν...).

Обр. 44. Надпис за дарение от Диодор, син на Менис

Обр. 45. Надпис за дарение на богинята от жрицата Мамасисис, дъщеря на Хелен и съпруга на Метродор, син на Андрикион

Два надписа от (I –) II в. сл. Хр., посветени от годишните жрици на богинята[106], документират поредица от ритуали, осъществявани от гражданките/общността на жените (πολείτιδες, ὁ πάνδημος τῶν γυναικῶν) (*обр. 45*). Те ни информират за дейностите на жриците – „събиране на цветя за богинята"/„събиране на прекрасни цветя (τὰ καλὰ ἄνθη) съвместно с гражданките", организиране на „жертвоприношения и шествия" (θυσίαι καὶ πομπαί), „даване на изобилни угощения и сладкиши за всички гражданки"/„угощаване със сладкиши на Градския съвет и целокупната женска общност". Един от текстовете уточнява, че всичко това се прави „според обичая на бащите и предците ни" (κατ(ὰ) τὸ πάτριον καὶ προγονικὸν ἔθος). Ритуалът със събирането на цветя подсказва, че празникът, от който бил част, навярно се е провеждал през пролетта.

[106] Едната от тях е Зуке (името е тракийско), дъщеря на Хераклид и съпруга на Теаген, син на Мосхион, жрец на Дионис Основателя (на Дионисополис). Другата, с тракийски или малоазийски произход, е Мамасисис, дъщеря на Хелен и съпруга на Метродор, син на Андрикион (името Андрикион е засвидетелствано само в този надпис и в списъка на неомениастите). Посвещението на Зуке е с релефно изображение на жрицата и жертвено животно, водено към седналата богиня (вж. *обр. 33*).

Две култови сдружения от първата половина на III в. сл. Хр. – на неомениастите и атиастите – са имали отговорници за угощения (ἱερεὺς τῆς θύνης = θοίνης, „жрец на угощението“, съответно πατὴρ τῆς θύνης, „баща на угощението“ и в двата случая споменати на второ място, непосредствено след ръководителя на сдружението, съответно жреца на богинята), както и флейтист (αὐλητής).

V.3. Посвещения

В храма са открити много посветителни надписи, датиращи от първата половина на III в. пр. Хр. до началото на IV в. сл. Хр. Даровете за богинята включват елементи от храма и околните постройки, статуи, релефи, олтари, поземлени имоти, сгради за отдаване под наем, роби и др.

Едно от най-ранните посвещения (от първата половина на III в. пр. Хр.), дарено на „Понтийската Майка“ от Агатион, син на Агатон, представлява мраморна маса (*обр. 35* – вж. III).

Фронтонът на едикулата (*обр. 22*) е с посветителен надпис на пожизнения жрец Демофонт, син на Мюс: [Δη]μοφῶν Μυὸς ἱερώμενος διὰ βίου Μητρὶ θεῶν Ποντίαι χαριστήριον („Демофонт, син на Мюс, пожизнен жрец – благодарствен дар за Понтийската Майка на боговете“). Щом е бил удостоен с пожизнена жреческа длъжност, Демофонт навярно е имал големи заслуги за храма и култа.

Друг елинистически надпис изброява двадесет имена, очевидно поклонници на богинята, които може би са били организирани в култово сдружение. Сред имената по-интересни са Силен, син на Мегакреонт, Алкид, син на Силен, Филон, син на Еол, Еол, син на Деметрий, Теоген, син на Теопомп, Атас, син на Диодор, Агатенор, син на Ератон (Σιληνὸς Μεγακρέοντος, Ἀλκείδης Σιληνοῦ, Φίλων Αἰόλο[υ], Αἴολος Δη[μητ]ρίου, Θεογένης Θεοπόμπου, Ἄττας Διοδώρου, Ἀγαθήνωρ Ἐράτωνος). Едно от личните имена, сега изгубено, се е състояло само от три или четири букви и е следвано от патронима Демофонт, т.е. възможно е да се възстанови като Мюс, син на Демофонт ([Μῦς Δ]ημοφῶντος) и да се мисли, че е родственик (син?) на жреца Демофонт, син на Мюс.

От ранноелинистическия период е посвещението на Менис, син на Евкл[---]. Един релеф, който би могъл да се датира във II в. пр. Хр., представя момче на име Менодот, а надписът ни съобщава, че това е посвещение от бащата Скитес, син на Дионисий, направено заради синовната обич на момчето (φιλοστοργία[ς ἕνεκ]εν).

Две посвещения са от жители на други градове – елинистически надпис върху мраморен крак от маса (*обр. 25*), дарена от Зенон, син на Зенон, от Тир, и малко мраморно олтарче от II – III в. сл. Хр., посветено от Демостен от Никомедия, който бил Ἀθηνεαστής[107], т.е. член на култово сдружение на Атина. Интересно е, че посвещението на Демостен[108] не е за Понтийската Майка, а за Херакъл (*обр. 42*).

Надписът върху друг малък олтар от римската епоха ни съобщава, че това е благодарствен дар на Лизимах, син на Серапион.

Два надписа документират значителни дарения за богинята. Първият, от първата половина на III в. пр. Хр. (*обр. 44*), е за лозя и всичко принадлежащо към тях в местността Роколе (Ῥοκώλη)[109], както и „три работилници при пазара за дърво (ἐπὶ τῆς ξυλοπώλιδος)[110] заедно с помещенията на втория етаж". Дарени са на Понтийската Майка на боговете от Диодор, син на Менис, за да бъдат отдавани под наем и приходите да се използват за годишния всенароден празник на богинята на осмия ден от месец тавреон. За своята „щедрост и благосклонност" Диодор е трябвало да бъде увенчаван на празника, докато е жив.

Второто дарение, от I в. сл. Хр., се е състояло от две едикули, трон, венец, изваяния (τύπια), както и други украси (σὺν ἄλλο[ις] κοσμίοις) на стойност сто денария, портик (στοά) и робиня (с тракийски произход, както показва името ѝ Зукегескос, срещащо се за пръв път) заедно с бъдещите ѝ деца (τὰ ἐξ ἐκίνης ἐσόμενα τέκνα). Можем

---

[107] Тази форма на думата се среща единствено тук. Навсякъде другаде се използва Ἀθηναϊστής или Ἀθαναϊστάς (на дорийски и беотийски диалект).

[108] Надписът съдържа още едно име в именителен падеж, Дионисий, който е може би втори посветител. Името му обаче не е свързано със съюз с това на Демостен, а и словоредът изглежда доста необичаен.

[109] Топонимът Роколе е засвидетелстван, макар и в изопачен вид, у Плиний Стари и Стефан Византийски. Двамата автори, които са ползвали общ източник, го споменават във връзка с пигмеите.

Plin. *NH*, 4, 44: [*Thracia*] *habuit et Bizonen terrae hiatu raptam; nunc habet Dionysopolim, Crunon antea dictam; adluit Zyras amnis. totum eum tractum Scythae Aroteres cognominati tenuere. eorum oppida Aphrodisias, Libistos, Zygere, Rhocole, Eumenia, Parthenopolis, Gerania, ubi Pygmaeorum gens fuisse proditur; Catizos barbari vocabant, creduntque a gruibus fugatos.* Възстановяваме формата *Rhocole* в текста на Плиний въз основа на надписа. Ръкописите и изданията дават *R(h)ocob(a)e*, *Rbocobae*, *Borcobae* и пр., очевидно след объркване на буквата *l* с *b*, което е възможно в смесен унциален, полуунциален или минускулен шрифт, т.е. грешката в ръкописите е настъпила не по-рано от IV, дори V в. сл. Хр.

Steph. Byz. *Ethnica, s.v.*: Κάττουζα: πόλις Θράκης, ἐν ᾗ κατῴκουν οἱ Πυγμαῖοι. οἱ οἰκήτορες Κάττουζοι. ὅθεν δὲ τὰς γεράνους ὁρμᾶν, τὸ χωρίον Ῥοκώλην (*codex Rehdigeranus*: Ῥωκώλην. Другите ръкописи и изданието на Майнеке дават Ῥακώλην) προσαγορεύεσθαι.

[110] Думата ξυλόπωλις (определение към подразбиращо се ἀγορά) е засвидетелствана единствено тук.

уверено да допуснем, че портикът и едикулите са били изградени в светилището на Понтийската Майка на боговете, но единствено бъдещи разкопки биха могли да разкрият точното им място в близост до храма.

Най-късният надпис, открит в храма, е и единственият на латински език. Той е върху мраморна база за сребърна статуя, посветена от император Лициний I чрез управителя на Скития Аврелий Сперациан (*обр. 46*). Императорът е възстановил сребърна статуя на богинята (навярно откраднатата или унищожена при варварско нападение?) според храмовите списъци с дарения, където е било посочено точното ѝ тегло:

Обр. 46. Надпис на латински език за дарение от император Лициний I, направено чрез управителя на провинция Скития Аврелий Сперациан

Matri deum / dominus noster / Licinius invict(us) Aug(ustus) / quod ex donariis / in templo eius reper/tum est simulacrum / argenteum numini / eius in libris septem / et unciis octo fieri / iussit et consecrari // per Aurel(ium) Speratianum / v(irum) p(erfectissimum) praes(idem) prov(inciae) Scyt(hiae).

„На Майката на боговете. Нашият господар Лициний, непобедим Август, заповяда да се изработи и посвети сребърното изображение на богинята, за което е известно от дарителските списъци в храма ѝ, с тегло 7 либри и 8 унции, чрез пресъвършения мъж Аврелий Сперациан, управител на провинция Скития."

Рядкото име на управителя – *Aurelius Speratianus*, позволява да го отъждествим с управителя на Нумидия, известен от надпис от Ламбезис[111]: [- - - *invictissimo*]*rum principum C. Aur. Val. Diocletian*[*i et M. Aur. Val. Maximiani / et Constanti et Maximiani nobilissimo*]*rum Caes*(*arum*)

[111] **Marcillet-Jaubert 1972**; сравни **PIR² VII/2**, 303.

Aur. Sperat(i)anus v(ir) p(erfectissimus) p(raeses) p(rovinciae) N(umidiae) devotus numini [eorum - - - / - - - ? restitutum exorn]atumq(ue) dedicavit. Тъй като Сперациан е бил управител в Нумидия по времето на Диоклециан (най-вероятно между 295 и 303 г. сл. Хр.[112] или между 293 и 305 г. сл. Хр.[113]), длъжността му в Скития и съответно датата на надписа трябва да бъдат поставени по-скоро в началото на управлението на Лициний I. Също така би могло да се предположи, че статуята е била възстановена след успешната кампания на императора срещу сарматите през 310 г.[114], а не по-късно, по време на конфликта с Константин I, когато Лициний I противопоставял езическите култове на християнската религия, толерирана от неговия противник.

Още един надпис от Дионисополис документира подобно възстановяване на сребърна статуя: ... *quod ex donari/is in templo ei/us repertum* [*est*] / *simulac*[*rum ar*]/*gent*[*eum*] ...[115]. Неговият текст трябва да бъде ревизиран и също свързан с Лициний I.

V.4. Култови сдружения

Запазени са два списъка на култови сдружения, състоящи се само от мъже, от първата половина на III в. сл. Хр. – общността на неомениастите (*обр. 47*) и „Атисовците" или атиастите, „храмови служители на Понтийската Богиня майка".

„Неомениастите на Понтийската Майка на боговете" (νεομηνιασταὶ Μητρὸς θεῶν Πον[τία]ς), както показва името им, са отбелязвали новолунието, т.е. първия ден на месеца, с угощения (θοῖναι). Главните длъжностни лица в сдружението (κοινόν), споменати в началната част на надписа, са били неговият председател (званието му, може би πατὴρ „баща"[116], не е запазено, но ръководната му позиция е очевидна от текста) Силан, син на Антропион; „жрецът на угощението" (ἱερεὺς τῆς θύνης, т.е. θοίνης) Питокъл, син на Атас,

[112] **Marcillet-Jaubert 1972**, p. 75.

[113] **PIR² VII/2**, 303.

[114] **Kienast 1996**, S. 294.

[115] Ревизирано четене; **AE** 1969/1970, No 578; **Мирчев 1960**, с. 48, № 31, с. 58, фиг. 31.

[116] Сравни култово сдружение за Майката на боговете в Томи (***IScM* II**, No. 83, 199 – 201 г. сл. Хр.), което има „жрец" и „баща". „Жрец" и „баща" се споменават в друг списък на култово сдружение от Дионисополис (***IGBulg* I²**, No. 22 bis, 241 – 244 г. сл. Хр.), вероятно свързано не с Дионис, както се предполагаше досега, а също с Майката на боговете (сравни наличието на ἀρχιγάλλος на ред 17).

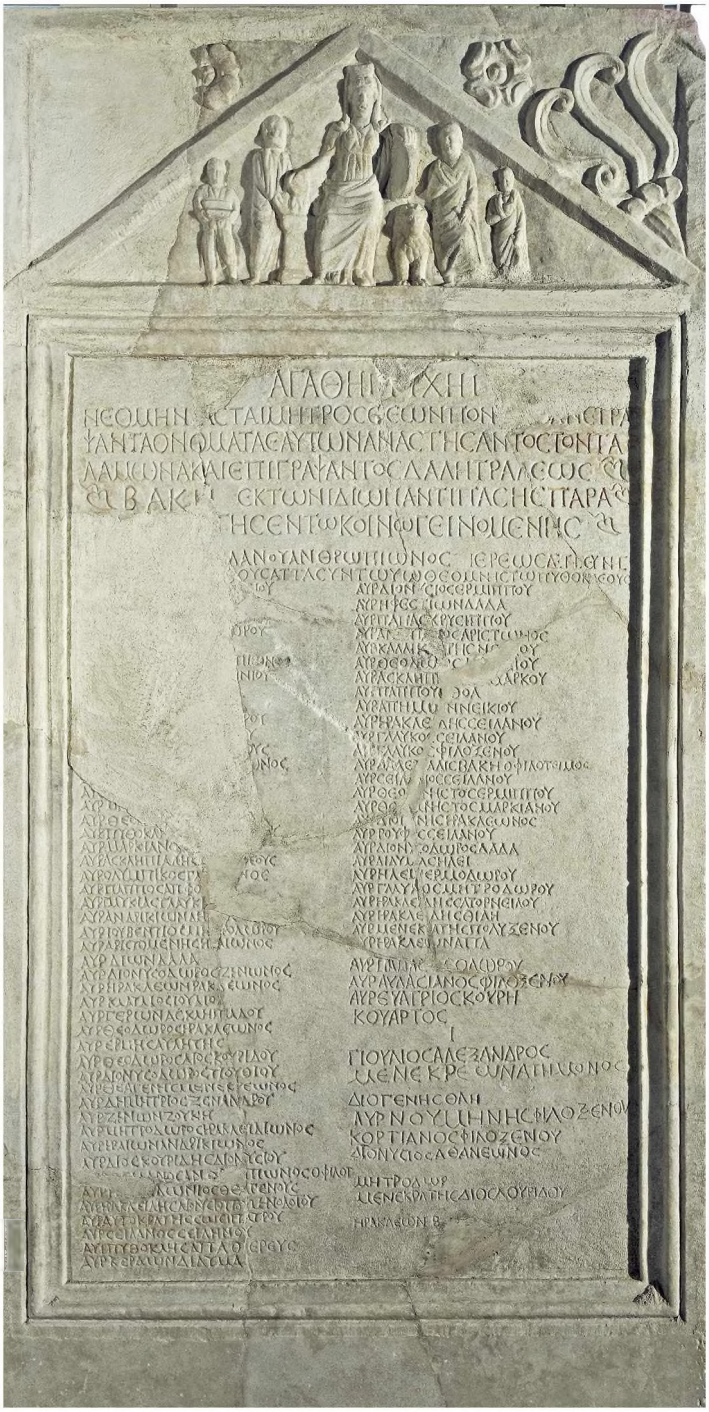

Обр. 47. Мраморна стела със списък на участниците в култовото сдружение на неомениастите на Понтийската Майка на боговете

заедно със сина си (σὺν τῷ υἱῷ) Теомнест[117]; и Далетралис, син на Бакес (двете имена са тракийски), който е платил стелата и е отговарял за нейното надписване и издигане (ἀναστήσαντος τὸν ταλαμῶνα καὶ ἐπιγράψαντος ... ἐκ τῶν ἰδίων). Очевидно това са четирите лица, изобразени около богинята в релефа на фронтона на стелата. Имената на Силан и Далетралис при повторното им споменаване в списъка сред членовете на сдружението са обозначени като ὁ φιλότ./ὁ φιλότειμος („щедрият"), а това на Питокъл е с допълнението ὁ ἱερεύς („жрецът"). Единственото лице, за което е означено занятието (вместо бащино име), е флейтистът Аврелий Хермес (Αὐρ. Ἑρμῆς αὐλητής).

Повечето членове на сдружението носят римския номен Αὐρ(ήλιος), следователно датата на надписа е след 212 г.

Списъкът първоначално е съдържал 72 имена, към които впоследствие са били добавени още 13 (изписани от три или четири различни ръце)[118]. Две от по-късните допълнения са били гравирани от доста неграмотни каменоделци, които са допуснали редица груби грешки, например ΜЄNCKPATHC ΔIOCΛOΥPIΔOΥ, ΔTONΥCIOC AΘANЄWNOC, MHTPOΔWP.

Трябва да отбележим, че някои от имената в списъка са твърде редки или дори неизвестни от другаде, като гръцките Андрикион, Менекреон, латинското Аудасиан или тракийските Зукес и Тиутиос.

Сдружение на неомениасти, за които се предполага, че са свързани с Аполон, е засвидетелствано в няколко графита от края на VI в. пр. Хр. в Олбия[119]. Тук бихме могли да споменем и почетния декрет за Аба, жрица на Майката на боговете в Истрия[120], която вземала участие в честванията на първия ден на всеки месец (πάσῃ νεομηνίᾳ).

Вторият списък, гравиран на гърба на елинистически декрет, съдържа имената на „Атисовците, които са и атиасти, храмови служители на Понтийската Богиня Майка" (Ἄττεις οἱ κὲ Ἀτιαστὲ[121] εἰαιρόδουλοι Μη[τρ]ὸς θεᾶς Ποντίας). Релефът върху фронтона изобразява Атис, подпрян на овчарската си гега до едно дърво и държащ в дясната си

---

[117] Очевидно идентичен с Аврелий Теомнест, син на Питокъл, първи архонт на Дионисополис в надписа ***IGBulg* I²**, No. 14 (след 212 г.).

[118] Както показват оставените празни редове, добавките са били четири: 4 + 6 + 2 + 1 членове. Буквата I, изписана над втората добавка, обозначава навярно числото десет (обаче имената под нея са само девет).

[119] **Dubois 1996**, p. 157, No. 96.

[120] ***IScM* I**, No. 57, II в. сл. Хр.

[121] Т.е. Ἀττιασταί. Думата, засвидетелствана тук за пръв път, е образувана подобно на други термини за членове на култови сдружения, например Βακχιασταί, Διονυσιασταί, Ἀσκληπιασταί, Σαραπιασταί и т. н.

Обр. 48. Мраморна стела със списък на участниците в културното сдружение на Атисовците, които са и атиасти, храмови служители на Понтийската Богиня Майка

ръка сиринга (*обр. 48*). Първото име в списъка е това на „Марк Аврелий Курес, син на Хестией, който е и жрец на Понтийската Богиня Майка“ (Μ. Αὐ[ρ]ή(λιος) Κούρης Ἑστιαίου ὁ καὶ ἱερεὺς Μητρὸς θεᾶς Ποντίας). Той е известен от два други надписа от Дионисополис – като хиероном на сдружение на малоазийците в посвещение в полза на император Север Александър (222 – 235)[122] и като първи архонт на града в непубликуван ефебски списък[123]. Това поставя датата на списъка на „Атисовците“ около 215 – 235 г. Освен това този списък трябва да е близък по време с каталога на неомениастите, тъй като един и същи човек, флейтистът Хермес, присъства и в двата надписа (тук Ἑρμῆς εἰαιρόδ]ου|-λος Μητρὸς θεᾶς Ποντία[ς] αὐλητής на трето място и Αὐρ. Ἑρμῆς αὐλητής сред неомениастите). Вторият член на списъка е Пиетралис[124], син на [Си]лан, теофор (т.е. носещ изображението на божеството) и „баща на угощението“ (πατὴρ τῆς θύνης[125]). След тези трима запазената част от текста изброява поне още осем лица, споменати само с имената и патронимите си, т.е. редови членове на сдружението.

[122] ***IGBulg*** **I²**, No. 23.

[123] Частично запазен, сега в Исторически музей – Балчик. Тъй като всички имена съдържат римското родово име Аврелий, списъкът трябва да се датира след 212 г. Размерите и формите на буквите подсказват, че този фрагмент и ***IGBulg*** **I²**, No. 14 *bis* са части от един и същи надпис.

[124] Πιαιτραλις, двуосновно тракийско име, срещащо се за пръв път. Първият му елемент е известен от имена като Πιε-ζεις и *Pie-porus* (**Detschew 1957**, S. 366), а -τραλις е една от честите втори съставки в тракийските лични имена, например Αυλου-τραλις, Μουκα-τραλις (**Detschew 1957**, S. 518). Списъкът съдържа и други тракийски имена.

[125] Θύνη е фонетично изписване вместо θοίνη, както в списъка на неомениастите. Πατήρ („баща“) често се е използвало за обозначаване на ръководителя на културното сдружение, например πατὴρ τῆς σπείρης (сравни **Slavova 2002**, p. 142).

V.5. Посвещения на други божества

Освен за Понтийската Майка на боговете и Атис храмът е служел като място за посвещения и за други божества. Вече споменахме Посейдон Асфалей, чийто пожизнен жрец Хестией, син на Посис, направил посвещение в полза на народа (т.е. на града):

Ποσειδῶνι
Ἀσφαλεῖ
Ἑστιαῖος Πόσειος
ἱερώμενος διὰ βίου
ὑπὲρ τοῦ δήμου.

Надписът (*обр. 41*) може да се датира през III – II в. пр. Хр. и вероятно е бил посветен заедно с откритата в храма мраморна глава на Посейдон (*обр. 40*). Епитетът Ἀσφαλεύς, съответстващ на по-често срещания Ἀσφάλειος, посочва функциите на бога като закрилник на моряците и е засвидетелстван в същия облик в два надписа от Калатис[126].

Друг паметник, за който стана дума, е малкото олтарче, посветено от жителя на Никомедия Демостен на Херакъл (*обр. 42*). Героят понякога е бил почитан като мъжки спътник на Майката на боговете, както се вижда в един надпис от Одесос[127] с релефно изображение на Херакъл и Кибела и посвещение Μητρὶ [καὶ Ἡ]ρακλεῖ („за Майката и за Херакъл").

Релеф с тракийски конник (II или началото на III в. сл. Хр.) е посветен от двама братя на „Хероса Защитник" (Ἥρως Φύλαξ). Епитетът не е познат от друго място, но изглежда подходящ в храма на Понтийската Майка, която е била възприемана като закрилница на моряците и богиня пазителка на града.

Към надписите, свързани с други божества, трябва да прибавим списъка с годишните (епонимните) жреци на Дионис от III в. пр. Хр., който е бил преизползван като база за статуята на „Чистата Майка" (Μήτηρ καθαρή). Въпреки че първоначалният текст е бил целенасочено изчукан, много букви все още личат. Запазената част включва десните краища на единадесет реда с лични имена, напр. ред 2: [ὁ δεῖνα] Ἑρμίππου, ред 3: [- - -]ο.[.]νης Βακχ[- - -], ред 7: [Ἀνθρ?]ωπίων Ἀπολλ[- - -], ред 8: [- - -]σκος Γέροντος. Разбираме, че текстът е списък на жреци на Дионис, тъй като едно от имената – след това на пожизнен жрец (ред 5: [- - -]ς Αλ[..]ου ἀίδιος), е на самия бог Дионис (ред 6: [Διό]νυσος,

126 ***IScM* III**, Nos. 48B, 49.

127 ***IGBulg* I²**, No. 81, III в. сл. Хр.

гравирано с по-едри букви). Според обичайна практика така е обозначен период, когато жреческата длъжност е била незаета[128].

V.6. Почетни декрети

Разкопките на храма на Майката на боговете разкриха за пръв път изцяло запазени декрети на Дионисополис. Два от текстовете изрично посочват храма като едно от местата, където са били излагани градските декрети: декретът в чест на Поликсен, син на Мелсеон, от Месамбрия (*обр. 49*): „… τὸν δὲ οἰκονόμον ἀναγράψαντα τὴν δεδομένην αὐτῷ προξενίαν εἰς τελαμῶνα λευκοῦ λίθου ἀναθεῖναι εἰς τὸ Μητρῷον“ („икономът, след като запише дадената на почетения проксения върху стела от мрамор, да я посвети в Метроона“), и декретът за тракиеца Зейбас, син на Алузенис „τὸν δὲ οἰκονόμον ἀνα[γρά]ψαι τὸ ψήφισμα εἰς τελαμῶ[να] λευκοῦ λίθου καὶ ἀναθεῖναι εἰς [Μη]τρῷον“ („икономът да запише решението върху мраморна стела и да я посвети в Метроона“). Други декрети споменават само, че стелата с решението трябва да бъде поставена „на най-видното място в града“ (τὸ δὲ ψήφισμα τοῦτο ἀναθεῖναι τὸν οἰκονόμον εἰς τὸν ἐπιφανέστατον τόπον τῆς πόλεως). От няколко декрета научаваме, че длъжностното

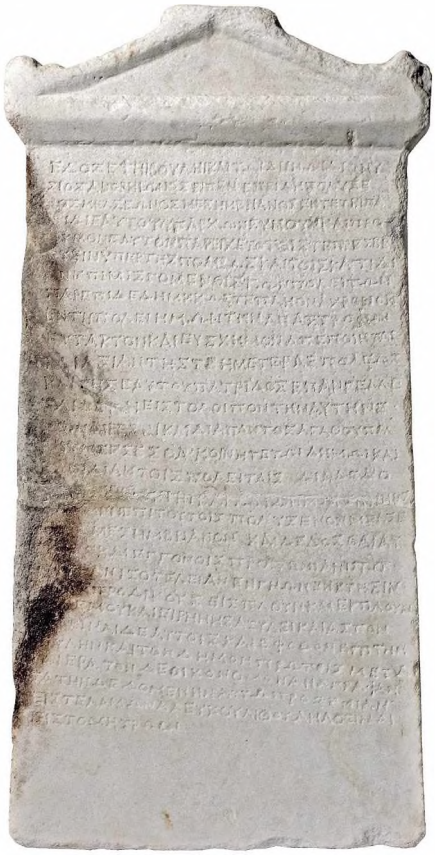

Обр. 49. Почетен декрет в чест на Поликсен, син на Мелсеон, от Месамбрия

[128] В друг списък на жреци на Дионис от града (***IGBulg*** **I²**, No. 22, II в. пр.Хр.), започващ с [Οἵδε ἱέρην]ται Διονύσου μετὰ τοὺς ἱερησαμένους διὰ βίου („Жреци на Дионис след пожизнените жреци бяха следните“), името на бога (Διόνυσος) е изписано на петия ред във втората колона.

лице, отговарящо за изработката на надписите и излагането им, е бил икономът, а разходите за тази цел са били вземани от общите средства на града (τὸ δὲ ἀνάλωμα ἐπιτελέσαι αφ᾽ ὧν καὶ τὰ ἄλλ᾽ ἀναλίσκει).

Както вече отбелязахме, един декрет от края на II – началото на I в. пр. Хр. почита Поликсен, син на Мелсеон, от Месамбрия (*обр. 49*), който не само подпомагал дионисополците в своето отечество, но и в самия Дионисополис по същия начин съдействал на гражданите и – според обичайната формула – обещавал, че и занапред ще постъпва по същия начин: „... ἐπειδὴ Πολύξενος Μελσέωνος Μεσημβριανὸς ἔν τε τῆι πα[τρ]ίδι ἑαυτοῦ ὑπάρχων εὔνουν καὶ πρό[θ]υμον ἑαυτὸν παρείχετο τοῖς τε πρεσβεύουσιν ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ τοῖς κατ᾽ ἰδίαν ἐπιμισγομένοις τῶν πολειτῶν, παρεπιδεδημηκώς τε πλήονα (!) χρόνον ἐν τῆ πόλει ἡμῶν τὴν ἀναστροφὴν εὔτακτον καὶ εὐσχήμονα πεποίηται καὶ ἀξίαν τῆς τε ἡμετέρας πόλεως καὶ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, ἐπανγέλλεται δὲ καὶ εἰς τὸ λοιπὸν τὴν αὐτὴν ἕξειν αἵρεσιν καὶ διὰ παντὸς ἀγαθοῦ παραίτιος ἔσεσθαι κοινῆ τε τῶι δήμωι καὶ καθ᾽(!) ἰδίαν τοῖς πολείταις ...“ („... понеже Поликсен, син на Мелсеон, месембриец, и в родината си се показва благосклонен и отзивчив както към посланиците от името на нашия град, така и към онези наши граждани, които се обръщат към него по частни въпроси; а и по време на дългото си пребиваване в нашия град престоят му беше отличен, благоприятен и достоен както за нашия град, така и за неговата собствена родина; освен това той обещава, че и за в бъдеще ще има същото отношение и винаги ще помага всячески както на нашия народ като цяло, така и по частните въпроси на отделните граждани“). Поради тези причини му били гласувани обичайните почести: „...ἐπαινῆσσθαι (!) μὲν ἐπὶ τούτοις Πολύξενον Μελσέωνος Μεσημβριανὸν καὶ δεδόσθαι αὐτῶι τε καὶ ἐγγόνοις προξενίαν, {ι} πολειτήαν (!), ἰσοτέλειαν, ἐνγήων (!) ἔνκτησιν, δίκας προδίκους, εἴσπλουν καὶ ἔκπλουν πολέμου καὶ εἰρήνης ἀσυλεὶ καὶ ἀσπονδεί· εἶναι δὲ αὐτοῖς καὶ ἔφοδον ἐπὶ τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον πρώτοις μετὰ τὰ ἱερά...“ („нека похвалят заради това Поликсен, син на Мелсеон, месембриец, и да се даде на него и на потомците му право на проксения, гражданство и данъчни облекчения; право на закупуване на поземлени имоти; право на предимство в съдебните процеси; право на влизане и излизане от града във военно и мирно време, без да му се отнемат стоките и без изискване за мирен договор; освен това да има и право да се изказва пред Съвета и Народното събрание веднага след извършването на свещенодействията“). Интересно е да отбележим, че предложението за този декрет е било внесено от Дионисий, син на Акорнион (Διονύσιος Ἀκορνίωνος), който несъмнено е баща на известния Акор-

нион, син на Дионисий, почетен около 48 г. пр. Хр. в надписа *IGBulg* I², No. 13 (… ἐπηνῆσθαι μὲν ἐπὶ τούτοις Ἀκορνίων[α] Διον[υ]σίου καὶ στεφανωθῆναι αὐτὸν ἐν τοῖς Διονυσίοις χρυσ[ῷ] στεφάνῳ και εἰκόνι χαλκῇ…, „да похвалят заради това Акорнион, син на Дионисий, да го увенчаят със златен венец на Дионисиите и да го удостоят с бронзова статуя...“).

Поликсен, син на Мелсеон, вече е известен от още два надписа. В Месамбрия, неговата родина, той е засвидетелстван като шести стратег върху релеф с изображения на месамбрийските стратези[129].

Частично запазен е друг почетен декрет от Дионисополис с по-късна дата спрямо този в Метроона. Според текста е бил изложен „в светилището на Самотракийските богове“ (εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Σαμοθρᾴκων). Декретът (открит през 1988 г. и съхраняван в Исторически музей – Балчик) дава изобилни сведения за дейността на Поликсен, но не е публикуван с изключение на един частичен превод на български[130], затова е уместно да цитираме част от гръцкия текст. За един от своите приноси, осъществен чрез Народното събрание (δι’ ἐκλησίας) в Месамбрия, Поликсен е заслужил да бъде увенчаван пожизнено със златни венци (χρυσῶν στεφάνων ἀϊδίων ἔτυχεν). Той е споменат като ἱερονίκης („победител в свещени игри“) и вероятно това е причината, поради която се е заел с осигуряването на зехтин за намазване (τοῖς ἐν τῆι πόλει μετέδωκεν ἀλίμματος ...). Фразата „ἐν τῆι πρώτηι στεφανηφορῶν πατρίδι“ („докато заемаше длъжност в първата си родина“) навярно се отнася към службата на Поликсен като стратег в Месамбрия, а споменаването на „първа родина“ (πρώτη πατρίς) очевидно показва, че Дионисополис се е превърнал в негово второ отечество. По-късно, „когато градът се нуждаел от средства“ (ἐπειδὴ δὲ ἡ πόλις ἐπεδέετο χρημάτων), Поликсен бил единственият, който не само „се отзовал, но и единствен дал пари без лихва“ ([ὑπήκ]ουσε καὶ μόνος ἐπέδωκεν ἄτοκα). Той също така дарил средства за строеж или възстановяване на повредения или разрушен гимназион (καὶ τοῦ γυ]μνασίου - - - εἰς ἐπι- *или* κατα]σκευὴν αὐτοῦ χρήματα ἐπέδωκεν δωρεάν) и по този начин „съдействал за развитието на младежта“ (τὸ τῶν νέων αὔξων σύνστεμα). Заради съвкупните си благодеяния, а и „за да се види, че народът всякога почита добродетелните и винаги им отдава достойни благодарности“ (ἵνα οὖν καὶ ὁ δήμος [φαίνηται τοὺς ἀγαθοὺς τ]ῶν ἀνδρῶν τιμῶν διὰ παντὸς καὶ τὰς ἀξίας [ἀνταποδιδοὺς ἀεὶ αὐτοῖ]ς χάριτας), Съветът и народът на Дионисопо-

[129] ***IGBulg* V**, No. 5103.

[130] **Велков 1990**. Наскоро представих по-цялостен български превод във **Вагалински 2009**, с. 214 – 215, № 154.

лис добавили към „гласуваните по-рано почести“ за Поликсен (|ταῖς προκ]εκυρωμέναις τιμαῖς, една от които е почетният декрет от Метрона) и „издигане на бронзова статуя на най-видно място в гимназиона“ (εἰκόνος χαλκέας ἀνάστ[ασιν ἐν ἐπιφανεστάτωι τ]όπωι τοῦ γυμνασίου), увенчаване с венец от ефебите и освобождаване от данъци за него и наследниците му. Освен това Народното събрание на Дионисополис се задължавало „да избере един от членовете на Съвета, който да посети града на месамбрийците, за да обяви гласуваните на Поликсен предишни и новоприети почести пред тамошното Народно събрание и да помоли месамбрийците да поставят преписи от декретите в своите архиви“ ([ἑλέσθαι τὴν] ἐκλησίαν ἄνδρα τῶν συνέδρων, ὃς ἀποδημήσας [εἰς τὴν τῶν Μεσημβριανῶν] πόλιν τά τε προκεκυρωμένα ψηφίσματα καὶ τὰς κ[αινὰς τιμὰς ἀποίσει ἐν τῳ συν] όδῳ καὶ παρακαλέσει αὐτοὺς κατατάξαι εἰς τὰ παρ' αὐ[τοῖς γραμματοφυλάκια]).

Частично запазен декрет от II в. пр. Хр. почита гражданина на Одесос Апатурий, син на Аполоний. Задната страна на стелата е била използвана през III в. сл. Хр. за списъка на „Атисовците“. При тази вторична употреба декретът не е бил заличен.

Обр. 50. Почетен декрет с умишлено заличени имена

Почетен декрет от края на II – началото на I в. пр. Хр. за няколко лица („помолени от дионисополци да умилостивяват боговете на града“, παρακληθέντες ὑπὸ τοῦ δήμου ἐξειλασκεύεσθαι θεοὺς τῆς πόλεως), чиито имена впоследствие са били умишлено заличени, съдържа любопитната клауза, че „решението трябва да влезе в сила на същия ден, както се постъпва с решенията, свързани с отбраната на града“ (τὸ δὲ ψήφισμα τοῦτο εἶναι κύριον αὐθημερὸν καθάπερ τὰ ὑπὲρ τῆς πόλεως φυλακῆς γραφόμενα ψηφίσματα) (*обр. 50*).

Друг декрет (II – I в. пр. Хр.) почита граждани на Калхедон, които вероятно са подпомогнали Дионисополис в „морски поход" – началото на текста е загубено, но един от първите частично запазени редове съдържа думата στόλ[ος]. Текстът продължава с обичайните фрази за подобаващия и достоен престой на почетените в Дионисополис, техните обещания за подобно поведение и в бъдеще и т.н. Според текста се изисква „копие (от декрета) да бъде изпратено в Калхедон с молба да бъде депозирано в тамошните обществени архиви" (ἀποστεῖλαι δὲ καὶ τὸ ἀντίγραφον εἰς Καλχαδόνα καὶ παρακαλέσαι ὅπως καταταγῇ εἰς τὰ παῤ αὐτοῖς δημόσια γραμματοφυλάκια).

Един дълъг декрет, за съжаление силно повреден и трудночетим, почита Мокапорис, син на Аулупорис, стратег на цар Реметалк I (около 12 г. пр. Хр. – 12 г. сл. Хр.) в Апсиуполис и стратегията Даотика. Ἀψιούπολις би трябвало да се тълкува като вариант на Аксиуполис (Ἀξιούπολις/ *Axiupolis*/ *Axiopolis*, днес Черна вода в Румъния), а името на стратегията, появяващо се тук за пръв път, може би трябва да се свърже с даите (Δᾶοι), по-старо име на даките (Δᾶκοι) според Страбон[131]. Мокапорис, освен че подпомагал всячески дионисополците и организирал пищни шествия и щедри жертвоприношения в града, провел и победна „военна кампания отвъд Истър срещу общите врагове язигите"[132] (στρατευσάμενος δὲ πέραν τοῦ Ἴστρου ἐπὶ τοὺς κοινοὺς πολεμίους Ἰαζύγους).

Близките отношения между Дионисополис и Тракийското царство са засвидетелствани и в друг почетен декрет от Метроона, с който се дават обичайните привилегии на Зейбас[133], син на Алузенис, вероятно също стратег на цар Реметалк I, чието име (βασιλέα Ροιμητ[αλκην]) може да се възстанови в един от началните редове на надписа.

---

131 **Strabo**. *Geog*., VII, 3, 12. Сравни и топонима Даус-дава (Δαούσ-δαυα) у Клавдий Птолемей (**Ptolem**. *Geog*. III, 10, 6).

132 Заселването и набезите на това сарматско племе по Дунава през този период се потвърждават от Страбон (*Geog*.,VII, 3, 17) и Овидий (например *Ex Ponto* IV, 7, 9-10: *ipse vides onerata ferox ut ducat Iazyx / per medias Histri plaustra bubulcus aquas*, „сам виждаш как свирепият язигски воловар превежда през водите на Истър натоварени талиги"; *Ex Ponto* III, 12, 29 – 30; *Trist*. III, 10, 31 – 34).

133 Името не е засвидетелствано другаде и вероятно представлява вариант на Зейпас (Ζ(ε)ιπας), сравни редуването „π"/„β" в Ζ(ε)ιποιτης / Ζιβοιτης / *Ziboeta* / Ζειπυτης / Ζιβυτης (**Detschew 1957**, S. 189 – 191).

VI. МОНЕТИ И ПРЕДМЕТИ

VI.1. Монети

При разкопките са намерени 167 антични монети. Всички са бронзови или медни. Те могат да се разделят на три хронологически групи: монети, които са използвани в Дионисополис до включването му в границите на Римската империя (IV в. пр. Хр. – началото на I в. сл. Хр.) (15 бр.), монети от II – III в. сл. Хр. (11 бр.) и монети от IV в. (141 бр.), сред които преобладават тези от втората половина на IV в. сл. Хр.

Най-ранната монета е на Александър III Македонски (336 – 323 г. пр. Хр.) (*обр. 51*). Освен нея има само още една монета на елинистически владетел. Тя е на скитския цар Сариак (II в. пр. Хр.) (*обр. 52*). Повечето монети от периода IV в. пр. Хр. – средата на III в. сл. Хр. са сечени в Дионисополис (*обр. 53 – 56*) или околните градове – Одесос, Месамбрия, Анхиало и Марцианополис.

Обр. 51, 52. Монети на царете Александър III Македонски и Сариак

Обр. 53, 54. Елинистически монети на Дионисополис

Обр. 55, 56. Монети на Дионисополис от II – III в. сл. Хр.

Към първите две хронологически групи се отнасят един римски ас, сечен за Друз в 23 г. сл. Хр., и три медни антониниана на императорите Галиен (253 – 268) (*обр. 57*), Аврелиан (270 – 275) и Проб (276 – 282) (*обр. 58*).

Обр. 57, 58. Антониниани на императорите Галиен и Проб

Почти всички монети от елинистическата епоха и римските монети от I – III в. сл. Хр., въпреки че са от античния пласт, вероятно са попаднали в храма със свляклата се върху него земна маса, защото, макар да са намерени в наоса, не са горели, т.е. не са били в сградата, когато в нея е бушувал пожар.

Най-много са монетите от IV в. сл. Хр. Преобладаващото количество са от емисии на император Констанций II (337 – 361), отсечени в периода 354 – 361 г. (*обр. 59*). Най-късните сигурно датирани монети са от едновременно управление на императорите Валентиниан I (364 – 375) в западната част на империята и на Валенс (364 – 378) (*обр. 60*) в източната част на империята. Всички монети от IV в. сл. Хр. са горели.

Обр. 59, 60. Монети на императорите Констанций II и Валенс

VI.2. Предмети

Вътре в храма и около него са намерени различни керамични, стъклени, костени и метални предмети. По-голямата част от тях са открити в пронаоса и наоса, а другите – при разкриването на стълбището и на северната и западната фасада.

Намерени са четири фрагмента от различни теракоти – две глави, един крак и една апликация. Лицевата страна на апликацията е релеф-

на полусфера – т. нар. „малинов плод“. Тя се датира в III – II в. пр. Хр.

Дръжките от синопски амфори с печати от IV в. пр. Хр., фрагментите от елинистически чернолакови съдове и от „мегарски“ купи, които бяха открити покрай северната и западната стена на храма, изглежда са попаднали на това място заедно със земната маса, която е затрупала сградата. Същото може да се предположи и за част от елинистическите керамични фрагменти, които са открити в наоса.

Като елинистически предмет, свързан с дейността на храма, може да се приеме една изработена на ръка кадилница.

От керамичните предмети най-много са лампите. Намерени са 41 цели или фрагментарно запазени лампи. С изключение на две – една от II в. пр. Хр. и една от I в. пр. Хр., всички останали са от римската епоха (I – IV в. сл. Хр.). Лампите са правени на ръка или са отливани в калъпи от добре пречистена, фина глина. Повечето са еднофитилни, но има и с по два и три фитилника. Плещите и дисковете на някои от тях са с релефни изображения на птици, животни (*обр. 61*), палмети или геометрични орнаменти, а повърхността им е покрита с червен или кафяв лак.

Керамичните фрагменти от I – IV в. са от съдове, работени на ръка и на грънчарско колело. Повечето са от предмети с малък размер – вретеновиден балсамарий, тънкостенни чашки (*обр. 62*), купички, купи и паници, някои от които са с релефна украса и покритие

Обр. 61. Глинена лампа с релефно изображение на клекнал лъв

Обр. 62. Глинена чаша с две дръжки

Обр. 63. Фрагмент от глинен съд с релефна фигурална украса

от червен, кафяв или тъмносив лак.

Открити са четири фрагмента от стени на луксозни съдове с релефна украса. На единия фрагмент зад запазените човешки крака се вижда лъвска кожа (*обр. 63*). Може би на съда е бил изобразен някой от подвизите на Херакъл или друга митологична сцена, в която той е участвал.

Върху едно дъно, две стени и една дръжка има врязани букви (графити).

Намерените фрагменти от стъклени съдове са от римската епоха (I – IV в. сл. Хр.). Могат да бъдат идентифицирани фрагменти от шест балсамария и от шест чаши (една с релефна украса „пчелна пита"), от една купа с релефни, радиално разположени линии и украса от бяла стъклена паста, дъно и дръжка от две различни кани и от още пет неидентифицирани съда, два от които са украсени с релефни или апликирани нишки.

Намерени са тридесет и седем стъклени мъниста, едно фаянсово мънисто и едно мънисто от планински кристал. Те са с различна форма – сферични, биконични, цилиндрични и др. Повечето са от синьо, иризирало стъкло. Осем мъниста са част от един наниз (накит).

Почти всички мъниста, намерени в пронаоса, бяха на малка площ и на групи по няколко. Те са от наниз (накит), който е бил разпилян около поставките за надписи в източната част на пронаоса. Датировката им не може да се прецизира, но ако се съди по датировката на огледалата и на иглата за коса, които бяха в близост до тях, може да се предполага, че са от римската епоха.

Металните предмети са от злато, бронз, олово и желязо.

Фрагментите от златно фолио и един детайл от златен накит (*обр. 64*) вероятно са от

Обр. 64. Детайл от златен накит

някаква украса, може би на храмовата статуя, тъй като са намерени близо до подиума на едикулата. Златният детайл е подвижен и е бил прикрепван към лента (?).

Най-големият метален предмет е бронзов съд – фуния. Намерена е *in situ* върху тойхобата пред северната стена, на мястото, където образува ъгъл с източната стена на подиума на едикулата. Освен нея в храма са намерени едно бронзово дъно или устие и фрагменти от стени на бронзов съд.

Другите бронзови предмети са апликация от тоалетно сандъче – глава на Менада или Сатир от II – III в. сл. Хр., затварач за тоалетно сандъче, два гвоздея, две игли за коса, стилум, тел с подвити краища (сегмент от верига на бронзова лампа (?)), дръжка (?), шило (?), фрагмент от бронзов пръстен с овална плочка, плочка от пръстен (?), копче, пластина и цилиндричен предмет (щифт за свързване на съставни части от статуетка). Най-късните сигурно датирани бронзови предмети са тока от колан, ремъчна апликация и луковична фибула. Те са от IV в. сл. Хр.

Обр. 65. Оловно огледало с кръгла рамка и дръжка

Преобладаващото количество оловни предмети са рамки от огледала. Дванадесет са кръгли, а останалите три са квадратни. Част от огледалата с кръгли рамки имат запазени дръжки (*обр. 65*) и гърбове, по които се виждат надписи. Към две от огледалата са запазени фрагменти от стъклото. В ъглите, откъм лицевата страна на две от квадратните рамки, са разположени фигури или глави на богини (?) и надписи в полето на рамката (*обр. 66*). Всички те могат най-общо да се датират в I – III в. сл. Хр.

Обр. 66. Оловна квадратна рамка от огледало с фигурална украса

Обр. 67. Костена игла за коса, украсена с фигурка на Афродита

Железните предмети, намерени при разкопките, са от градежа на храма – скоби с оловна заливка от стените, множество пирони от покривната конструкция на храма и от дървената врата (?) между пронаоса и наоса.

Костените предмети са дванадесет – девет цели или фрагментарно запазени игли за коса, един държач към хурка, един предмет с неясно предназначение и едно мънисто.

Шест от иглите имат украса. Една е със заоблена главичка, две са с многостени главички, а горните краища на други три са оформени като глава на Атис, отворена длан (ръка на Сабазий?) и фигурка на Афродита (*обр. 67*). Трите игли с фигурална украса могат да се датират в I – III в. сл. Хр., а останалите – във втората половина на III – IV в. сл. Хр.

VII. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Античната сграда е била изградена в първата половина на III в. пр. Хр. и е функционирала поне до края на първата четвърт на IV в. сл. Хр. Анализът на детайлите от йонийския ордер и архитектурната декорация уточняват времето на нейното строителство, а епиграфският комплекс, в който има сигурно датирани надписи от първата половина на III в. пр. Хр. до първата четвърт на IV в. сл. Хр., показва докога е била почитана Понтийската Майка на боговете.

Най-късните монети, открити под пласта от въглени и начупени керемиди в пронаоса, са на императорите Валентиниан I (364 – 375) и Валенс (364 – 378). Те доказват, че по това време храмът е съществувал и е бил посещаван. Какви са били целите на тези посещения не е ясно. Възможно е по-големите статуи да са били поругани от християни-фанатици, защото липсват главите им. Подобни действия е имало през 356 г., след като император Констанций II нарежда всички езически храмове да бъдат затворени, и в първите години от управлението на Валенс, като силна християнска реакция срещу толерираните от император Юлиан II (361 – 363) стари култове, сред които и този на Великата Майка на боговете.

Разрушаването на храма, което било предшествано или съпроводено от опожаряването му, може да се е случило през 366/367 – 368/369 г. вследствие на земетресение[134] или през 378 г., когато десетки неукрепени селища във Втора Мизия и Скития, включително и в близките околности на днешния Балчик, са били разграбени и опожарени от готите. В края на IV в. сл. Хр., през V в. сл. Хр. или през първата половина на VI в. сл. Хр. рухналата сграда е била разградена до нивото, на което е разкрита в наши дни. Засипването на руините на храма със земна маса, свлякла се от съседните хълмове, вероятно е станало през 544/545 г.

Засега това е единственият открит храм на Понтийската Майка на боговете и най-добре запазеният елинистически храм по Западния бряг на Понта. Намерените надписи и мраморна пластика са изключително важни археологически паметници, отразяващи религиозния и обществения живот в Дионисополис. Като брой и разнообразие това е най-голямата група движими паметници, свързани с култа към Майката на боговете (Кибела), откривани до сега *in situ* в неин храм.

---

[134] **Орачев 2011**, с. 129.

VIII. РЕЧНИК

VIII.1. Митологични персонажи

Аполон (грц. Ἀπόλλων) – Елински бог на слънцето, син на Зевс и Летὼ, брат близнак на Артемида, покровител на изкуствата и лечителството. Атрибути: лавров венец, лаврово клонче, лък и стрели, лира или китара, триножник.

Атис (грц. Ἄττις или Ἄττης) – Фригийски овчар, любим на богинята Кибела. Заради нейната ревност бил обладан от лудост, самоскопил се и умрял под една пиния. Почита се заедно с Кибела. Атрибути: фригийска шапка, овчарска гега, пиния.

Афродита (грц. Ἀφροδίτη) – Елинска богиня на любовта и красотата, дъщеря на Зевс и Диона. Атрибути: огледало, съдче с помада, ябълка.

Деметра (грц. Δημήτηρ) – Елинска богиня на плодородната земя, дъщеря на Кронос и Рея, сестра на Зевс, покровителка на земеделието. Атрибути: житен венец, букет от житни класове и мак, факла.

Дионис (грц. Διόνυσος) – Елински бог на виното, син на Зевс и Семела. Атрибути и животни спътници: бръшлянов венец, жезъл с шишарка (тирс), кантарос, кожа от пантера, пантера.

Кибела (грц. Κυβέλη) – Фригийска богиня, Великата майка на боговете. Атрибути и животни спътници: тимпан, фиала, лъв или лъвица.

Менада (грц. Μαινάς) – Беснееща, безумстваща жена, почитателка на виното. Участва в свитата на Дионис.

Пан (грц. Πάν) – Елински (аркадски) планински бог, покровител на пасищата, стадата и овчарите, по-късно на цялата природа. Син на Уран, Зевс или Хермес и Гея или Пенелопа. Изобразяван е с кози рога, брада, опашка и крака с копита. Участва в свитата на Дионис. Атрибути: свирка от тръстикови стъбла (сиринга).

Понт (грц. Πόντος) – 1. Елински бог, олицетворение на морето, възникнал от Гея; 2. Елинското име на Черно море.

Посейдон (грц. Ποσειδῶν) – Елински бог на моретата, син на Кронос и Рея, брат на Зевс, Хера, Деметра, Хестия и Хадес. Атрибути и животни спътници: тризъбец, делфин.

Сабазий (грц. Σαβάζιος) – Фригийско-тракийски бог на растителността, земеделието и лечителството. В Елада култът към него се слял с култа към Дионис.

Самотракийски богове (грц. θεοὶ Σαμόθρᾳκες) или Кабири (Κάβειροι) – Древни малоазийски божества, покровители на плодородието и на природните сили. В Елада са приемани за деца на Хефест. На остров Самотраки били почитани заедно с Деметра в провежданите там мистерии.

Сатир (грц. Σάτυρος) – Низше божество, дух на дивата природа. Изобразяван е с конски уши, копита и опашка. Участва в свитата на Дионис.

теофорен антропоним – име на човек, което е еднакво или производно от име на бог.

Тракийски конник или Херос (грц. Ἥρως) – Тракийски бог конник без лично име, но с много епитети. Събирателен образ на божествен покровител, почитан по различни поводи. Бил е синкретизиран с Аполон, Асклепий, Дионис и др.

Хелиос (грц. Ἥλιος) – Елински бог на слънцето, син на Хиперион и Тея, брат на Селена (Луна) и Еос (Зора). Атрибути и животни спътници: корона с лъчи, коне.

Херакъл (грц. Ἡρακλῆς) – Елински герой, син на Зевс и Алкмена, олицетворение на храбростта и физическата сила, покровител на ефебите, атлетите и участниците в спортни състезания. Атрибути: лъвска кожа, ропалон (боздуган), лък и стрели.

VIII.2. Длъжности, дрехи, съдове, мерни и монетни единици и термини

амфора (грц. ἀμφορεύς) – Съд с две вертикални дръжки, яйцевидно тяло и остро конично дъно. Използвал се е за съхраняване и транспортиране на вино и растително масло.

архонт (грц. ἄρχων) – Управляващ, началник, предводител. В елинските полиси архонт е титла за висши длъжностни лица.

ас (лат. as, aes) – Римска медна монета.

балсамарий (от грц. βάλσαμον) – Съд за благовония от разтворени в етерични масла смоли или други вещества от растителен произход (балсами).

декрет (лат. decretum) – Правен акт, постановление, разпореждане на длъжностно лице, градска или държавна институция.

денарий (лат. denarius) – Римска сребърна монета, първоначално равна на десет аса. От 217 г. пр. Хр. тежал 3,9 г (1/84 част от либрата), а от средата на I в. сл. Хр. – 3,41 г (1/96 част от либрата).

драхма (грц. δραχμή) – Елинска тегловна и монетна единица, 1/100 част от мината. През елинистическата епоха в Източното Средиземноморие и Черноморието най-разпространени били сребърните евбейско-атически драхми с тегло 4,25 г и родоско-хиоските драхми с тегло 3,93 г.

епиграфика (от грц. ἐπιγραφή) – Наука за надписите, издълбани или написани върху твърд материал.

жезъл или скиптър (грц. σκῆπτρον) – Дълга пръчка с някакво символично изображение на върха. Носен е като знак на светска или духовна власт.

либра (лат. libra) – Римска тегловна единица равна на 327,45 г. Дели се на 12 унции по 27,28 г.

монограм (от грц. μονόγραμμον) – Една начална буква от име или няколко слети букви, с които се предават в съкратен вид едно или повече имена.

проксения (грц. προξενία) – През елинистическата епоха проксенията представлява официално дадени привилегии на чужденец за особени заслуги към народа на полиса, който му ги предоставя.

стратег (грц. στρατηγός) – В елинските полиси длъжностно лице, което командва войската. В Тракия стратегът е управител на военно-административна област (стратегия), назначаван от царя.

тимпан (музикален инструмент) (грц. τύμπανον) – Ударен музикален инструмент от групата на мембранофонните инструменти. Античният тимпан е едностранен барабан. Представлява обръч-резонатор, върху който е опъната кожа.

унция (лат. uncia) – Римска тегловна единица, 1/12 част от либрата, равна на 27,28 г.

фиала (грц. φιάλη) – Плитък, разлат съд с изпъкналост в средата (омфалос), използван за възлияния и пиене на вино.

химатион (грц. ἱμάτιον) – Горна дреха, плащ.

хитон (грц. χιτών) – Най-употребяваната дреха в класическа Елада. Вид туника или плащ от лека материя (вълна, лен и др.) със закопчаване на едното или двете рамена. Мъжкият хитон е по-къс от женския и се носи с пояс през кръста.

хиероном (грц. ἱερονόμος) – Лице, контролиращо изпълнението на свещенодействията в религиозно сдружение.

Constitutio Antoniniana (лат. „конституция на Антонин") – Едикт на император Марк Аврелий Антонин (Каракала) (198 – 217 г. сл. Хр.) от 212 или 213 г. сл. Хр., с който всички свободни поданици на Римската империя получили римско гражданство.

in situ (лат. „на място") – В археологията *in situ* означава, че даден артефакт не е бил преместен от позицията, в която е стоял.

terminus post quem (лат. „границата, след която") – В историята и археологията *terminus post quem* е долната хронологическа граница при датиране на събития или разкрити в конкретна археологическа среда артефакти.

VIII.3. Термини и понятия от класическата архитектура и декорация

абак (лат. abacus) – Хоризонтална квадратна плоча, най-горната част на капителa на колона, понякога допълнително украсена.

акротерий (грц. ἀκρωτήριον; лат. acroterium) – Плоча или основа за статуя, поставена на върха или стрехите на храма. Често означава и самите статуи или орнаментите.

антаблеман (фр. entablement) – Дебел хоризонтален елемент или греда, подпиран от колоните в портика. Състои се от три части – архитрав, фриз и корниз.

анта (лат. anta, pl. antae) – Ъглов стълб или пиластър, който е в ордер, различен от останалите в сградата. С този термин се означава и продължението на страничните стени на основното тяло на храма.

апофиза (грц. ἀπόφυσις) – Лека крива на върха на ствола на колоната, където се среща с капителa, и при основата, където се среща с базата.

архитрав (итл. architrave, от грц. ἀρχι- и лат. trabs, trabis) – Най-долната хоризонтална лента на антаблемана, подпирана от колоните, епистил.

астрагал (грц. ἀστράγαλος) – Орнаментиран профил, състоящ се от малка полукръгла изпъкналост в разрез, често съдържаща други мотиви като мъниста и макари.

база (грц. βάσις; лат. basis) – Най-долната, тънка секция от колона, пиедестал и др., под неговия ствол, чийто профил може да съдържа плинта, торус и скоция.

букраний (грц. βουκράνιον; лат. bucranium) – Скулптиран или изрисуван декоративен мотив, изобразяващ череп на бик, особено популярен в елинистическата архитектура.

волути (лат. volutae) – Спираловиден орнамент, използван като мотив в йонийски, коринтски или композитен капител.

гейсон (грц. γεῖσον; лат. corona) – Най-долният профил в класическия корниз, надвиснал/издаден елемент с вертикално лице.

гирлянда (ит. ghirlanda) – Декоративен мотив, състоящ се от висящи изображения на цветя, листа, плодове или плетеница, изрязана като тях, провесена между две точки.

графит (от грц. γράφή; ит. graffiare) – Издраскан или изписан текст или изображение върху стена.

дентили (от лат. dens) – Орнаментален мотив, състоящ се от серия квадратни плочи в релеф. Използва се вместо фриз в малоазийския йонийски ордер. От средата на IV в. пр. Хр. се комбинира с гладък фриз.

едикула (лат. Aedicule) – Ниша или фронтонна структура за статуи, обиколена от колони или пиластри. Вж. наискос.

екстериор (лат. exter, exterior) – Външно, отворено пространство в съседство на сграда.

епистил (грц. ἐπι-στύλιον) – вж. архитрав.

есхара (грц. ἐσχάρα) – Огнище олтар за изгаряне на приношения.

ехин (грц. ἐχῖνος; лат. echinus) – 1. Пръстеновиден профил, изрязан около най-долната част на дорийския капител или над главата на кариатида, който осъществява прехо-

да от абака към ствола на колоната; 2. Декоративен профил под възглавницата в йонийския капител.

интериор (лат. interior) – 1. Вътрешността на сграда, включваща нейното пространство, елементи и оборудване; 2. Част от сградата, ограничена от вътрешните стени, таван и под.

иконография (от грц. εἰκών и γράφω) – Строго определено представяне на божествени персонажи и символични сцени.

иконология (от грц. εἰκών и λόγος) – Направление в изучаването на изкуството, допълващо иконографията. Изучава символичните аспекти и вложения смисъл в конкретно произведение на изкуството върху широк културен и исторически фон.

йонийска кима – Орнаментирана кима с овоиден профил, върху която са изрязани ови и копия.

кавето (от ит. cavare) – Декоративен конкавен профил, който е приблизително четвърт кръг в сечение.

калатос (грц. κάλαθος; лат. calathus) – Кошница за плодове, цветя и пр. 1. В религиозната практика е аксесоар за главата и символ на божества, свързани с плодородието; 2. В архитектурата – основното, подобно на кошница тяло на коринтския капител, обвито от акантови листа.

каналис (лат. canalis) – Канелюра или хлътнатина, свързваща волутите в йонийския капител.

канелюра (фр. cannelure) – Серия от плитки конкавни бразди, изрязани по височина на колона, пиластър или профил.

капител (лат. **capitulum**) – Самостоятелен блок на върха на колона, пиластър или анта, използван за пренасяне на тежестта от архитрава или като декорация.

кариатида (грц. Καρυᾶτις) – Статуя на облечена жена, която има функцията на колона.

кима реверса профил (лат. cyma reversa) – Двойно изрязана кима или s-овиден профил с конвексна част отгоре.

киматион (грц. κυμάτιον; лат. cymatium) – Изрязан профил, съставен от конкавен, конвексен или редуващи се конкавен и конвексен сегмент.

колона (лат. columna) – Тектоничен ствол от камък или дърво с кръгло сечение, който пренася вертикалната тежест по своята височина към основата.

корниз (ит. cornice; фр. corniche) – Хоризонтална надвиснала горна лента от антаблемана, над фриза, състояща се от киматион, корона и други профили.

коринтски тип покрив – Покритие от плоски и покриващи коринтски тип керемиди. Плоската керемида се състои от равна правоъгълна плоча с два странични ръба, обикновено зацепващ ръб в долния край и напречен вал в горния край. Покриващата керемида е с петоъгълно сечение, като в задния край завършва с по-тясна втулка. Познат е и смесен тип покрив, който се състои от плоска коринтски тип керемида и лаконски тип покриваща керемида.

лаконски тип покрив – Покритие от плоски и покриващи лаконски тип керемиди. Плоската керемида е леко конкавно извита плоча. Покриващата керемида е по-тясна конвексно извита плоча.

ластар – Декоративен мотив, състоящ се от изрязани млади лозови клонки, филизи.

листел (ит. listello) – Профил, състоящ се от тясна хоризонтална ивица.

лутерион (грц. λουτήριον) – Купел за възлияния.

метопа (грц. μετόπη) – В дорийския фриз серия от гладки или скулптирани панели, разделени от триглифи.

наос (грц. ναός) – Централното пространство в елинския храм, мястото, където стои култовата статуя.

наискос (грц. ναΐσκος) – Умалителна форма на наос, малък античен гръцки храм, често разположен във вътрешността на храма.

ова и копие – Декоративен мотив в йонийския ордер, състоящ се от серия изрязани елипсовидни (яйцевидни) издатини, редуващи се с остри копиевидно оформени орнаменти.

оволо профил – Декоративен конвексен профил, полуелипсовиден в напречно сечение.

олтар (лат. altare) – Жертвеник, конструкция, върху която се извършват жертвоприношения.

ордер (лат. ordo) – Съвкупност от правила и предписания, определящи изграждането на една постройка. В гръцката класическа архитектура има два основни ордера – дорийски и йонийски. Коринтският ордер се отличава от йонийския само по капителa.

ортостат (грц. ὀρθοστάτης) – Големи каменни плочи, поставени вертикално в долната част на гръцкия храм или други

типове сгради, в екстериора или интериора им.

палмета (фр. palmette, нем. Palmette) – Декоративен мотив, състоящ се от стилизирани ветрилообразно оформени палмови листа.

пиластър (от лат. pila) – Вертикална правоъгълна издаденост в стената, често изрязана или декорирана така, че да напомня колона. Има по-скоро орнаментални, отколкото структурни цели.

плинт (грц. πλίνθος) – 1. Удебеляване или база в основата на стена, колона или сграда, върху която те стоят; 2. Кръгла или квадратна структура, върху която ляга класическата колона; 3. Долната част на база или пиедестал.

подиум (лат. podium) – Висока база, изградена от каменни блокове, върху която се разполагат храмове, наискоси, колони или статуи.

полуколона – Вертикален елемент, оформен като една втора от цялата колона. Полуколоните се долепят до стени, като прикрепването става или с метални връзки, залети с олово, или чрез специално оформени вертикални каменни щифтове, неразделна част от барабаните, които ги изграждат.

пронаос (грц. πρόναος) – Отворено преддверие или вестибюл в елинския храм, ограничено от стени и челно от редица колони.

псевдоизодомен градеж (лат. opus pseudisodomum) – Блокова зидария, чиито редове са с различна височина.

релеф (фр. relief от лат. relevo) – 1. Двуизмерен проект, мотив или скулптура над равна повърхност, изглеждащ като триизмерен; 2. Декоративен орнамент изрязан, изпъкнал или по-друг начин отразен върху повърхността.

розета (фр. rosette от лат. rosa) – Декоративен кръгообразен орнамент, който представя стилизирана роза или някакво друго цвете.

рустицирани блокове (лат. rusticus) – Каменни блокове с декоративни жлебове, отбиви или хлътвания около ъглите, които подчертават връзките и дават артикулация на повърхността им.

сима (грц. σῖμός) – Вж. киматион.

скоция (грц. σκοτία) – Хоризонтален профил, срещащ се особено при бази и капители, състоящ се от дълбоко конкавно асиметрично изрязване в напречно сечение.

софит (ит. soffitto) – Долна повърхност, долно лице на някои сградни компоненти или структури като тавани, арки или плочи.

стела (грц. στήλη; лат. stela) – 1. Плоча или изправен камък с надписи или изрязвания; 2. Надгробен паметник или посветителна колона.

стереобат (грц. στερεός и βαίνω) – 1. Зидана база или видимите основи за колона или стена; 2. База или основа, върху която е конструирана сградата.

теменос (грц. τέμενος) – Свещено пространство, ограждащо храм или друго култово място.

тимпан (грц. τύμπανον, лат. tympanum) – Триъгълен панел върху лицето на класическия фронтон.

тойхобат (грц. τοῖχος и βαίνω) – Подчертаване на началото на стената чрез издаване, оформено понякога и чрез профилиране.

торсо (ит. torso) – Статуя на човек или животно с липсващи крайници и глава.

торус (лат. torus) – Цилиндричен профил, част от базата на йонийската или коринтската колона.

фасада (фр. façade, ит. facciata от лат. facies) – Външното лице на сградата.

фасция (лат. fascia) – Недекорирана равна лента върху архитрав, арка или рамка. В йонийския архитрав две или три такива ленти се разполагат една над друга с еднаква, намаляваща от горе надолу или обратно височина.

фриз (фр. frise) – Средната част от антаблемана. В дорийския ордер фризът се състои от метопи и триглифи, а в йонийския ордер е с равна или декорирана повърхност.

фронтон (фр. fronton, ит. frontone) – Триъгълна островръха част от фасадата на класическа сграда или портик.

хоросан – Груба спойка от пясък, гасена вар и вода, използвана за фундамент, връзка в зидарията и при облицовката, и за мазилка.

IX. ЛИТЕРАТУРА:

AE: L'Année épigraphique.

IGBulg I²: Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, Vol. I². Inscriptiones orae Ponti Euxini (ed. G. Mihailov). Serdicae, 1970.

IGBulg II: Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, Vol. II. Inscriptiones inter Danubium et Haemum repertae (ed. G. Mihailov). Serdicae, 1958.

IGBulg V: Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, Vol. V. Inscriptiones novae, addenda et corrigenda (ed. G. Mihailov). Serdicae, 1997.

IGSK 58: Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 58 (= **A. Łajtar**. Die Inschriften von Byzantion. Teil 1: Die Inschriften. Bonn, 2000).

IosPE I – IV: Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae (ed. B. Latyschev). Petropolis, 1885 – 1901.

IScM I: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae, Vol. I. Inscriptiones Histriae et viciniae (ed. D. M. Pippidi). Bucurestiis, 1983.

IScM II: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae, Vol. II. Tomis et territorium (ed. I. Stoian; indices – Al. Suceveanu). Bucurestiis, 1987.

IScM III: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae, Vol. III. Callatis et son territoire (ed. Al. Avram). Bucarest – Paris, 1999.

НОльвии: Надписи Ольвии (1917 – 1965) (ред. Т. Н. Книпович, Е. И. Леви). Ленинград, 1968.

Amm. Marc. Rer. gest.: Ammianus Marcellinus. Rerum gestarum libri.

Ovid. Ex Ponto: Ovidius. Epistolae ex Ponto.

Ovid. Trist.: Ovidius. Tristia.

Plin. NH: Plinius Maior. Naturalis historia.

Ps.-Scymn. Perieg.: Pseudo-Scymnus. Periegesis.

Ptolem. Geog.: Claudius Ptolemaeus. Geographia.

Steph. Byz. Ethnica: Stephanus Byzantinus. Ethnicorum quae supersunt.

Strabo. Geog.: Strabo. Geographica.

Theophan. Conf. Chron.: Theophanes Confessor. Chronographia.

Ботушарова, Коларова 1961: Л. Ботушарова, В. Коларова. Куполна гробница при Пловдив. – В: Изследвания в памет на Карел Шкорпил. София, 1961, с. 279 – 297.

Брашинский 1964: И. Б. Брашинский. Комплекс кровельной черепицы из раскопок ольвийской агоры 1959 – 1960 гг. – В: Ольвия. Теменос и агора. Москва – Ленинград, 1964, с. 285 – 313.

Вагалински 2009: Л. Вагалински. Кръв и зрелища. Спортни и гладиаторски игри в елинистическа и римска Тракия. София, 2009.

Велков 1990: В. Велков. Из културната история на Дионисопол през II век пр. н. е. – В: И. Божилов, М. Димитров (съст.). Балчик – древност и съвремие. Добрич, 1990, с. 1 – 5.

Виноградов 1995: Ю. Г. Виноградов. Понт Евксинский как политическое, экономическое и культурное единство и эпиграфика. – В: Античные полисы и местное население Причерноморья. Материалы международной научной конференции „Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в доримскую эпоху. Экономика, политика, культура". Севастополь, 1995, с. 5 – 56.

Вълева 1993: Ю. Вълева. Пропорции и форми на архитектурните елементи в Свещарската гробница с кариатиди. – Проблеми на изкуството, 1, 1993, с. 45 – 55.

Вълева 2005: Ю. Вълева. Прилагане на гръцките ордери в украсата на тракийските гробници. – В: Т. Стоянов, М. Тонкова, Хр. Прешленов (съст.). Heros Hephaistos. Studia in honorem Liubae Ognenova-Marinova. Велико Търново, 2005, с. 281 – 301.

Димитров, Д. П. 1966: Д. П. Димитров. За датата на стенописите от тракийската гробница при Казанлък. – Археология, 2, 1966, с. 1 – 13.

Димитров, Здр. 2007: Здр. Димитров. Приемствеността между елинистическата и римската архитектурна декорация в западнопонтийските градове. – В: Античните цивилизации и морето. Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Михаил Лазаров, Варна, 13 – 15 октомври 2004 (= Acta Musei Varnaensis, V). Варна, 2007, с. 372 – 390.

Димитров, М. 1973: М. Димитров. Археологически разкопки на крепостните стени на Дионисополис (Балчик). – Известия на Окръжния исторически музей и Българското историческо дружество – Толбухин, I, 1973, с. 183 – 186.

Димитров, М. 1990: М. Димитров. Укрепленията на Дионисополис – Карвуна. – В: И. Божилов, М. Димитров (съст.). Балчик – древност и съвремие. Добрич, 1990, с. 25 – 48.

Жеков 2003: Г. Жеков. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия I – III в. Дионисопол. Благоевград, 2003.

Зубарь 2005: В. М. Зубарь. Об особенностях отправления культа Кибелы в Херсонесе Таврическом. – В: Боспорский феномен: Проблема соотношения письменных и археологических источников. Материалы международной научной конференции. Санкт-Петербург, 2005, с. 217 – 221.

Кацарова, Стоянова 2009: В. Кацарова, Д. Стоянова. Надгробна могила № 6000010 по АКБ на н. Колокита, гр. Созопол. – В: Хр. Попов, А. Тенчова (ред.). Сборник в памет на професор Велизар Велков. София, 2009, с. 186 – 210.

Кобылина 1978: М. М. Кобылина. Изображения восточных божеств в Северном Причерноморье в первые века н.э. Москва, 1978.

Лазаренко, Мирчева, Енчева 2008: И. Лазаренко, Е. Мирчева, Р. Енчева. Дионисополският храм на Понтийската Майка на боговете. – Проблеми на изкуството, 4, 2008, с. 44 – 46.

Лазаренко, Мирчева, Енчева 2011: Дионисопольский храм Понтийской Матери богов. – Древности, 10. Харьковский историко – археологический ежегодник. Харьков, 2011, с. 344 – 349.

Лазаренко, Мирчева, Енчева, Шаранков 2008: И. Лазаренко, Е. Мирчева, Р. Енчева, Н. Шаранков. Археологически разкопки в гр. Балчик, ул. „Чайка" и ул. „Ген. Заимов" (обект „Храм на Понтийската Майка на боговете"). – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, с. 297 – 300.

Лазаренко, Мирчева, Енчева, Шаранков 2009: Археологически разкопки на храм на Понтийската Майка на боговете в Балчик. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, с. 317 – 320.

Лазаренко, Мирчева, Енчева, Шаранков 2011: Храмът на Понтийската майка на боговете. – Будител, януари – март 2011, с. 7 – 20.

Миков, Стоянова 2010. Р. Миков, Д. Стоянова. Строителна керамика от могила № 9, нос Колокита, Аполония Понтика. – В: Р. Георгиева, Т. Стоянов, Д. Момчилов (ред.). Югоизточна България през II – I хилядолетие пр. Хр. Варна, 2010, с. 232 – 240.

Мирчев 1960: М. Мирчев. Нови епиграфски паметници от Черноморието. – Известия на Варненското археологическо дружество, XI, 1960, с. 35 – 58.

Михайлов 1980: Г. Михайлов. Западнопонтийският койнон. – Известия на Народния музей Варна, XVI (XXXI), 1980, с. 21 – 46.

Молева 2007: Н. В. Молева. О культе Кибелы на Боспоре. – В: Боспорский феномен: Сакральный смысл региона, памятников, находок. Материалы международной научной конференции. Часть I. Санкт-Петербург, 2007, с. 47 – 54.

Мънзова 1978: Л. Мънзова. Антична скулптура от България. София, 1978.

Орачев 2011: А. Орачев. Проучвания върху историята и археологията на Левия Понт, 3: Земетресения и последици по добруджанското крайбрежие през III – IV век (предварителни наблюдения). – В: Terra Antiqua Balcanica et Mediterranea. Сборник в чест на Александър Минчев. Международна конференция, Варна, 23 февруари 2007 (= Acta Musei Varnaensis, VIII – 1). Варна, 2011, с. 119 – 140.

Панайотова, Даскалов, Пенчева, Трендафилова 2010: Кр. Панайотова, М. Даскалов, Р. Пенчева, К. Трендафилова. Спасителни археологически проучвания на о. Св. Кирик. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, с. 295 – 298.

Панайотова, Стоянова, Дамянов, Богданова 2011: Кр. Панайотова, Д. Стоянова, М. Дамянов, Т. Богданова. Храмов комплекс на остров Св. Кирик. – В: Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, с. 259 – 261.

Панайотова, Дамянов, Богданова, Стоянова, Чачева 2012: Кр. Панайотова, М. Дамянов, Т. Богданова, Д. Стоянова, М. Чачева. Археологически проучвания на храмов комплекс на остров Св. Кирик, Созопол. – В: Археологически открития и разкопки през 2011 г. София, с. 238 – 240.

Рабаджиев, под печат: К. Рабаджиев. Конят, колесницата и конникът. Към интерпретацията на образа в тракийската култура (под печат).

Свиташева 1999: О. Г. Свиташева. Дорический храм в антах IV в. до Р. Х. из Пантикапея (вариант реконструкции). – В: Археология и история Боспора, III. Керч, 1999, с. 121 – 132.

Стоянов 1990: Т. Стоянов. Гробничната архитектура в Североизточна Тракия в светлината на контактите с Мала Азия (VI – III в. пр. н. е.). – Terra Antiqua Balcanica, IV, 1990, с. 122 – 133.

Стоянова 2005a: Д. Стоянова. Някои наблюдения върху ордера и архитектурната декорация на Казанлъшката гробница. – В: Т. Стоянов, М. Тонкова, Хр. Прешленов (съст.). Heros Hephaistos. Studia in honorem Liubae Ognenova-Marinova. Велико Търново, 2005, с. 302 – 309.

Стоянова 2005b. Д. Стоянова. Йонийски рамки за врати от елинистическата епоха в Тракия. – В: Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov. Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. IV. София, с. 654 – 670.

Стоянова 2008a: Д. Стоянова. Строителна керамика и архитектурна теракота от Одесос. – В: Нумизматични, сфрагистични и епи-

графски приноси към историята на Черноморското крайбрежие. Международна конференция в памет на ст.н.с. Милко Мирчев, Варна, 15 – 17 септември, 2005 (= Acta Musei Varnaensis, VII – 2). Варна, 2008, с. 215 – 246.

Стоянова 2008b: Д. Стоянова. Букраниите от гробницата в Гинина могила, с. Свещари. – В: Погребални практики и ритуали. Сборник Есенни четения Сборяново – 2007, V. Варна, 2008, с. 42 – 58.

Стоянова под печат: Д. Стоянова. Строителна керамика. – В: Сборяново, III.1: Тракийският град.

Стоянова, Лозанов 2011: Д. Стоянова, И. Лозанов. Керемиди с енглифични печати от Месамбрия Понтика. – В: Terra Antiqua Balcanica et Mediterranea. Сборник в чест на Александър Минчев, Международна конференция, Варна, 23 февруари 2007 (= Acta Musei Varnaensis, VIII – 2). Варна, 2011, с. 253 – 266.

Тачева-Хитова 1982: М. Тачева-Хитова. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия V в. пр.н.е. – IV в. от н.е. София, 1982.

Торбатов 2002: С. Торбатов. Укрепителната система на провинция Скития (края на III – VII в.). Велико Търново, 2002.

Христов 2012: И. Христов. Укрепителна система и вътрешна планировка на Одриската царска резиденция. Проучвания – сезон 2011 г. – В: И. Христов (съст.). Кози грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилища в Средна гора (VIII – I в. пр. Хр.), 2. София, 2012, с. 9 – 56.

Христов, Стоянова 2011: И. Христов, Д. Стоянова. Монументална сграда. – В: И. Христов (съст.). Кози грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилище в Средна гора (VIII – I в. пр. Хр.), 1. София, 2011, с. 81 – 115.

Чичикова 1988: М. Чичикова. Свещарската гробница – архитектура и декорация. – Terra Antiqua Balcanica, III, 1988, с. 125 – 143.

Чичикова 2002: М. Чичикова. Гробен наискос от Свещари. – В: Годишник на департамент Средиземноморски и източни изследвания, т. 1. Нов български университет, София, 2002, с. 152 – 160.

Чичикова 2012: М. Чичикова. Царската гробница с кариатидите край село Свещари. София, 2012.

Шкорпил, К. и Х. 1912: К. и Х. Шкорпил. Балчик. – Известия на Варненското археологическо дружество, V, 1912, с. 47 – 64.

Шопова 1998: И. Шопова. Към проблема за култа на Дионис в Дионисополис. – В: М. Лазаров (съст.). Боговете на Понта. Варна, 1998, с. 34 – 36.

Alexandrescu-Vianu 1992: M. Alexandrescu-Vianu. Die Steinskulptur von Histria. Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste. – In: P. Alexandrescu, W. Schuller (eds.). Xenia: Konstanzer althistorische Vorträge und Forschungen, 25. Konstanz, 1992, S. 179 – 232.

Alexandrescu-Vianu 2000: M. Alexandrescu-Vianu. Les statues et les reliefs en pierre. – Histria, IX. Bucarest – Paris, 2000.

Andrianou 2009: D. Andrianou. The Furniture and Furnishings of Ancient Greek Houses and Tombs. Cambridge – New York, 2009.

Bingöl 1990: O. Bingöl. Überlegungen zum ionischen Gebälk. – Istanbuler Mitteilungen, 40, 1990, S. 101 – 108.

Cambi 1980: N. Cambi. Ancient Narona – Its Urban Topography and Cultural Features. – In: Dolina Rijeke Naretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka. Split, 1980, pp. 127 – 154.

Canarache 1957: V. Canarache. Monede autonome inedite din Dionysopolis şi cronologia lor relativă. – Studii şi cercetări de numismatică, I, 1957, pp. 61 – 76.

Clinton 2003: K. Clinton. Stages of Initiation in the Eleusinian and Samothracian Mysteries. Greek Mysteries. – In: M. Cosmopoulos (ed.). The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults. London – New York, 2003, pp. 50 – 78.

Damyanov 2007: M. Damyanov. Dionysopolis, Its Territory and Neighbours in Pre-Roman Times. – In: D. Grammenos, E. Petropoulos (eds.). Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2, Volume I, BAR International Series 1675 (1), 2007, pp. 1 – 36.

Damyanov 2010: M. Damyanov. Greeks and natives in the region of Odessos. – In: H. Treziny (ed.). Grecs et indigènes de la Catalogne à la Mer Noire (Bibliothèque d'archéologie Méditerranéene et Africaine 3). Paris, 2010, pp. 265 – 276.

Detschew 1957: D. Detschew. Die thrakischen Sprachreste (=Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, XIV). Wien, 1957.

Draganov 1997: D. Draganov. The Bronze Coinage of Dionysopolis. – Numismatic Circular, Vol. CV, No 10, London, 1997, pp. 370 – 377.

Draganov 2000: D. Draganov. The Bronze Coinage of Dionysopolis. Typology. – In: Proceedings of the XIIth International Congress of Numismatics, Berlin, 1997. Berlin, 2000, pp. 275 – 279.

Drougou, Saatsoglou-Paliadeli 1999: S. Drougou, Chr. Saatsoglou-Paliadeli. Vergina. Wandering through the Archaeological Site. Athens, 1999.

Dubois 1996: L. Dubois: Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont. Genève, 1996.

Groß Kruse 1953: B. Groß Kruse. Pontios 1. – In: Paulys

Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Bd. 21, Hbbd. 43. Stuttgart, 1953, S. 28 – 29.

Hiebert, Cambon 2008: F. Hiebert, P. Cambon. Afghanistan: The Hidden Treasures from the National Museum Kabul. Official Companion to the Exhibition, National Geographic. Washington, DC, 2008.

Kalinka 1906: E. Kalinka. Antike Denkmäler in Bulgarien. – Kaiserliche Akademie der Wessenschaften in Wien. Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, Bd. IV. Wien, 1906.

Kienast 1996: D. Kienast. Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie. Darmstadt, 1996.

Kovachev, Stoyanov, Stanimirova, Stoyanova, Lozanov, Mladenov 2011: V. Kovachev, T. Stoyanov, Tsv. Stanimirova, D. Stoyanova, I. Lozanov, V. Mladenov. Archaeometric Study of Hellenistic Roof-tiles and Amphorae from Apollonia and Mesambria: An Attempt at Identifying Local Production. – In: Ch. Tzochev, T. Stoyanov, A. Bozkova (eds.). PATABS II. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Acts of the International Round Table Held in Kiten, Nessebar and Sredetz, September 26 – 30, 2007. Sofia, 2011, pp. 203 – 244.

Lawrence 1996: A. W. Lawrence. Greek Architecture. Revised with Additions by R. A. Tomlison. New Haven – London, 1996.

Lazarenko, Mircheva, Encheva, Sharankov 2010: I. Lazarenko, E. Mircheva, R. Encheva, N. Sharankov. The Temple of the Pontic Mother of Gods at Dionysopolis. – In: E. K. Petropoulos, A. A. Maslennikov (eds.). Ancient Sacral Monuments in the Black Sea. Thessaloniki, 2010, pp. 13 – 62.

Lolling 1884: H. G. Lolling. Inschriften aus den Küstenstädten des Hellespontos und der Propontis. – Mittheilungen des Deutschen archäologischen Institutes in Athen, 9, 1884, S. 58 – 77.

Marcillet-Jaubert 1972: J. Marcillet-Jaubert. Note sur un gouverneur de Numidie. – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 9, 1972, pp. 73 – 75, Taf. IV a – c.

Mărgineanu Cârstoiu 2000: M. Mărgineanu Cârstoiu. Die Friesen mit Bukranions von Histria. – In: M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, F. Topoleanu (eds.). Istro-Pontica, Muzeul tulcean la a 50-a aniversare. Tulcea, 2000, S. 115 – 135.

Mărgineanu Cârstoiu 2006: M. Mărgineanu Cârstoiu. Architecture grecque et romaine. Membra disiecta. – Histria, XII. Bucarest – Paris, 2006.

Miller 1972: S. Miller. Hellenistic Macedonian Architecture: Its Style and Painted Ornamentation. Ann Arbor, 1972.

Mordtmann 1885: J. H. Mordtmann. Zur Epigraphik von Kyzikos III. – Mittheilungen des Deutschen archäologischen Institutes in Athen, 10, 1885, S. 200 – 211.

Ognenova-Marinova 1980: L. Ognenova-Marinova. Tuiles et terres cuites architecturales. – In: Nessèbre II. Sofia, 1980, pp. 110 – 155.

Orlandos 1966: A. Orlandos. Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens grecs, Part I. Paris, 1966.

Orlandos 1968: A. Orlandos. Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens grecs, Part II. Paris, 1968.

Parker, Obbink 2000: R. Parker, D. Obbink. Aus der Arbeit der «Inscriptiones Graecae» VI. Sales of Priesthoods on Cos I. – Chiron, 30, 2000, S. 415 – 450.

Pick 1898: B. Pick. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien. Erster Halbband. Berlin, 1898, S. 125 – 138.

PIR² VII/2: Prosopographia imperii Romani saec. I. II. III, p. VII, fasc. 2, (Eds.: M. Heil, K. Wachtel). Berolini – Novi Eboraci, 2006.

Rabadjiev in print: K. Rabadjiev. Theoi Samothrakes at Pontos Euxeinos. – In: Gods and Humans (= Acta Musei Varnaensis, IX) (in print).

Rhomiopoulou 1997: K. Rhomiopoulou. Lefkadia. Ancient Mieza. Athens, 1997.

Roux 1961: G. Roux. L'architecture de l'Argolide aux IV-e et III-e siècles avant J.-C. Paris, 1961.

Roscher 1886: W. H. Roscher. Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. Leipzig, 1886.

Rumscheid 1994: F. Rumscheid. Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus. Beiträge zur Erschliessung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur, Bd. 14. Mainz am Rhein, 1994.

Samuel 1972: A. E. Samuel. Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity. München, 1972.

Seiler 1986: Fl. Seiler. Die griechische Tholos. Untersuchungen zur Entwicklung, Typologie und Funktion kunstmachigen Rundbauten. Mainz am Rhein, 1986.

Shoe 1936: L. T. Shoe. Profiles of Greek Mouldings, Vols. I – II. Cambridge, Mass., 1936.

Shoe 1950: L. T. Shoe. Greek Mouldings of Kos and Rhodes. – Hesperia, 19, 1950, pp. 338 – 369.

Slavova 2002: M. Slavova. Mystery Clubs in Bulgarian Lands in Antiquity. Greek Epigraphical Evidence. – Opuscula Atheniensia, 27, 2002, pp. 137 – 149.

Stoyanov, Stoyanova in print: T. Stoyanov, D. Stoyanova. Early Tombs of Thrace – Questions of the Chronology and the Cultural Context. – In: O. Henry, U. Kelp (eds.). Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC. Berlin (in print).

Stoyanova 2010 (2012): D. Stoyanova. The Import of Roof Tiles from Sinope and Heraclea Pontica in the Western Black Sea Area. – In: Ancient Civilizations from Scythia to Siberia (16): D. Tezgör (ed.). Sinope. The Results of Fifteen Years of Research. 7 – 9 May 2009. Leiden – Boston, 2012, pp. 441 – 465.

Stoyanova in print: D. Stoyanova. Two Hellenistic Friezes with Bucrania from Mesambria Pontica. – In: Gods and Humans (= Acta Musei Varnaensis, IX) (in print).

Tzochev 2011: Ch. Tzochev. The Date of the Tholos Tomb in Chetinyova Tumulus, Starosel. – Archaeologia Bulgarica, XV, 1, 2011, pp. 13 – 19.

Velkov 2005: V. Velkov. Inscriptions antiques de Messambria (1964 – 1984). – In: Nessèbre III. In memoriam Jeannae Čimbuleva. Burgas, 2005, pp. 159 – 193.

Webb 1996: P. Webb. Hellenistic Architectural Sculpture. Figural Motifs in Western Anatolia and the Aegean Islands. Wisconsin, 1996.

Етапи от археологическото проучване в наоса
на храма на Понтийската Майка на боговете през 2007 г.

Храмът на Понтийската Майка на боговете след приключване на разкопките през 2008 г.

Исторически музей – Балчик

Зала „Храм на Понтийската Майка на боговете“
в Исторически музей – Балчик

Зала „Късноантичен Дионисополис – Средновековна Карвуна“
в Исторически музей – Балчик

Изглед от Балчик

АВТОРИ И АДРЕСИ

Игор Лазаренко
Главен асистент в отдел „Археология“
на Регионален исторически музей – Варна
България, 9000 Варна, бул. „Мария Луиза“, № 41
E-mail: lazarenko@mail.bg

Елина Мирчева
Уредник в отдел „Археология“
на Регионален исторически музей – Варна
България, 9000 Варна, бул. „Мария Луиза“, № 41
E-mail: elina_arch@abv.bg

Радостина Енчева
Директор на Исторически музей – Балчик
България, 9600 Балчик, ул.„Димитър Жечев“, № 2
E-mail: radost.bal4ik@abv.bg ; museum_balchik@abv.bg

Д-р Даниела Стоянова
Главен асистент в катедра „Археология“
към Исторически факултет
на Софийски университет „Св. Климент Охридски“
България, 1504 София, бул. „Цар Освободител“, № 15
E-mail: daniela.stoyanova.su@gmail.com

Николай Шаранков
Асистент в катедра „Класическа филология“
към Факултет по класически и нови филологии
на Софийски университет „Св. Климент Охридски“
България, 1504 София, бул. „Цар Освободител“, № 15
E-mail: nsharankov@yahoo.com